

Asi to musím priznať hneď na začiatku: Len málo tém sa mi zdá viac vyčerpaných, opotrebovaných a aj iritujúcich ako „kolektívy a komunity“. Texty a projekty k tejto téme u mňa vyvolávajú nutkavú potrebu opustiť ich a presmerovať pozornosť, kým nie je neskoro; to pnutie je takmer rovnaké ako pri prvých slovách kázania v kostole, keď je už z tónu hlasu kazateľa možné po pár sekundách dešifrovať pointu.

Na ponuku *Artalku* pripraviť výber textov o kolektívoch a komunitách som prikývla asi práve preto. Komunitný obrat nie je ničím novým, ale nedá sa prehliadnúť. Už niekoľko rokov intenzívne cirkuluje v umeleckej a kultúrnej produkcii ako univerzálny liek na kapitalistický tlak na individualizmus. Oproti súťaživosti trhu stavia spoluprácu. Namiesto produktivity vyzdvihuje zdieľanie a bezpodmienečné bytie spolu. Schopnosť sebaregenerácie namiesto nekonečného rastu. Organické zdola namiesto mriežkovo-centralistického zhora. Experimentuje s podobami nehierarchických štruktúr. Všetko by malo sedieť, ale z nejakého dôvodu nesedí. Výber textov pre *Artalk Revue 6* je mojím pokusom pomenovať, aj pre seba samu, čo a prečo ma na komunitnom obrate umení tak provokuje, a to napriek tomu, že do veľkej miery zdieľam jeho východiská.

Asi najčastejšie sa dnes komunitný a kolektívny obrat skloňuje v podobe pokusov uvádzať do praxe spoločne zdieľané statky (commons), a tiež ako snaha premýšľať a navrhovať viac-než-ludské spojenectvá. V čase extrémnej koncentrácie bohatstva a sociálnych nerovností („Máme tu miliardy používateľov, ale len jedného

miliardára“, píše Jodi Dean v eseji *Spoločnosť neexistuje*) na jednej strane a hroziaceho environmentálneho kolapsu na druhej, sa to zdá byť najlogickejšia reakcia. Moje kritické podozrenie mieri k tomu, že komunitné projekty sa príliš často zacyklija samy v sebe, takže sa nastolenie vzťahovosti stane ich cieľom. Za akých podmienok môže byť budovanie komunít a kolektívov politickým, nielen terapeutickým nástrojom?

Pravdepodobne je to spôsobené mojou antropologickou deformáciou, ale projekty, ktoré určitým spôsobom „vystavujú“ kolektívnosť (od PR projektov developerských firiem po ezoterické eko komunity) mi v niečom neodbytno pripomína formát ľudských zoo z 19. storočia. Ranokapitalistická spoločnosť, vyčerpaná postupujúcou industrializáciou a jej mechanickou repetitívnosťou, stvorila obraz stratennej autenticity a projektovala ho do obyvateľov a obyvateľiek kolonizovaných krajín, ktorých vyťažovanie a drancovanie zaplatilo cenu za „pokrok“. Títo „ušľachtilí divosi“ boli potom vystavovaní ako atrakcia na púťach, estrádach či na svetových výstavách. Ako relikv čohosi nenávratne zanikajúceho, čo fascinuje, ale nemá žiadnu relevanciu. Nerobíme v súčasnosti niečo podobné, ak „vystavujeme“ kolektívitu a komunitnosť či schopnosť nadviazať vzťah? Zvlášť, ak sa to deje v rámci projektov, ktorých trvanie je limitované ročnými grantovými schémami a ktorých realizácia je podmienená hodinami neplatenej práce, osobných a profesijných pretlakov a rytmicky sa opakujúcich vyhorení. Pri snahe tvoriť viac než umenie a navrhovať iné, lepšie svety väčšinou vyťažujeme seba, osobné vzťahy s najbližšími a v určitom momente narazíme na to, že z niečoho musíme žiť.

Je tu ešte jeden aspekt. Obyvatelia a obyvateľky kolonizovaných krajín nemali v štylizovaných výjavoch ľudských zoo reprezentovať radikálnu alternatívu, v skutočnosti len plnili úlohu živých dôkazov západnej hegemonie. Inscenované stratené raje podávali predovšetkým správu o vlastnej nenávratnej stratenosti a skrotenosti, nie ohrozujúcom inom svete, ktorý môže v ktoromkoľvek momente prevládnuť. Obávam sa, že komunitné projekty, ktoré s vypätím všetkých síl a prostriedkov stvárnajú, že iné svety sú ešte možné, a nezaujmajú sa o štrukturálne príčiny toho, prečo nevládzeme, nechceme, nevieme vzťahy a spojenectvá nadväzovať samovoľne, sú skôr muzeifikovaná, zneškodnená inscenácia alterity než potenciálnou alternatívou. Za akých podmienok sa jedno prekloní do druhého tak, aby nové imaginácie viedli k utópiám, namiesto eskapizmu? Komunitná umelecká prax sama osebe odpoveď na túto otázku neponúka.

Zvlášť, ak sú komunity romantizované a grantovým jazykom vzývané ako posvätný, nedotknuteľný pojem. Stávajú sa tým nielen obdobou misionárstva a moralizovania o „dobrých príkladoch“, ale predovšetkým nudy. Komunita a kolektív nevyhnutne zahŕňajú konflikty, napätia, frustrácie, egotripy alebo organizačnú neschopnosť, maskované za horizontalitu a otvorenosť. Ale to je často ich najzaujímavejší aspekt. Keď ho vytesníme, reprodukuje falošne bezchybný a nedosiahnuteľný obraz, na ktorom môžeme lipnúť a popri tom považovať kontakt s konkrétnymi predstaviteľmi a predstaviteľkami komunít, napríklad so susedmi v bytovke či s najbližšou rodinou, za neznesiteľný.

Americká politologička Wendy Brown interpretuje v eseji *Walled States, Waning Sovereignty* (Štáty obohrnané múrmi, miznúca suverenita) separačné múry ako ultimátny prejav úpadku suverenity štátov. Len štáty, ktoré sa cítia neisté, slabé, ohrozené, potrebujú ostentatívne deklarovať svoju moc prostredníctvom bezpečnostných múrov. Múry zhmotňujú a performujú melanchóliu štátov za vlastnou stratenou suverenitou. Súčasné očarenie komunitami a kolektívami tak možno predovšetkým performuje a reaktualizuje našu melanchóliu za stratenou súdržnosťou.

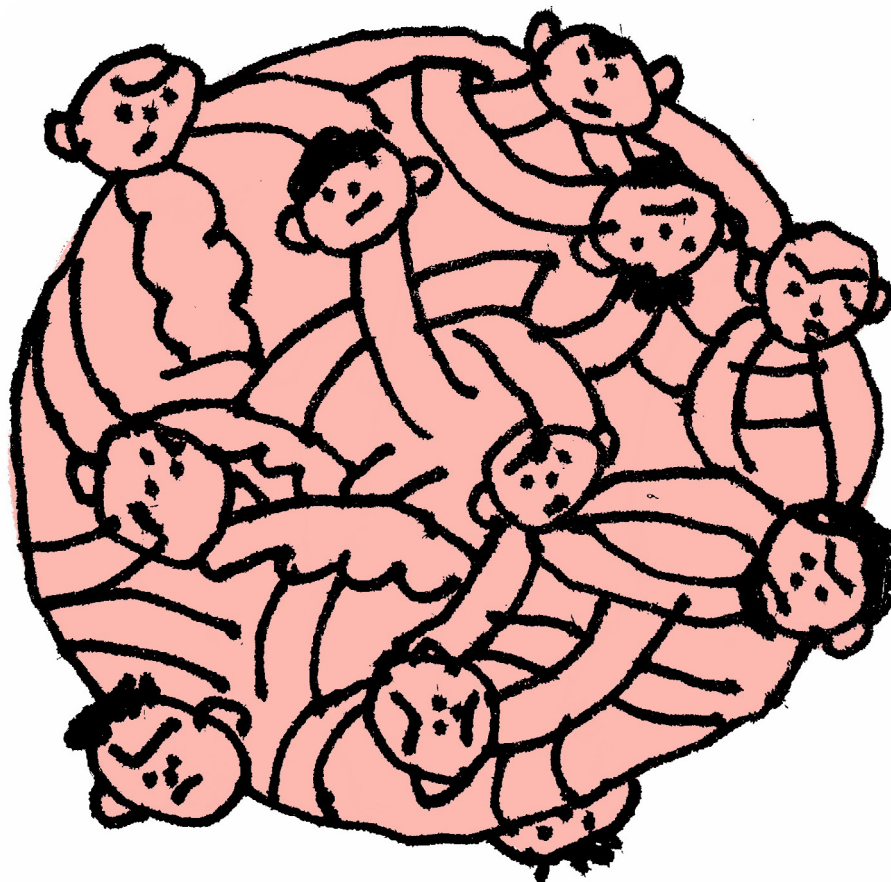
Texty zhromaždené v *Artalk Revue 6* jednak spochybňujú, či takýto ideálny stav niekedy vôbec existoval, a zároveň presmerúvajú fokus: zaujímajú sa o formy a mechanizmy súdržnosti medzi skupinami, ktoré sa vymykajú stereotypu „dobrých príkladov“ a aj umeleckej praxe. Ich perspektíva presahuje do spoločenských vied: Kristína Országhová píše o športových komunitách ako o útočisku aj bojisku, nástroji reprodukcie triednych a rodových rozdielov, ale tiež ich novej subverzie. Ondřej Slačálek sa venuje vzájomnej dynamike medzi neonacistickou a antifašistickou scénou v Čechách v 90. rokoch a popisuje, aké ideologické, komunikačné, estetické konštelácie utvárali v rámci jedného spoločného bojového poľa. Vizuálna esej RUVK (Realistická utópia Veľký Krtíš) podáva správu o obyvateľoch sociálne vylúčeného domu, ktorí si túto identitu nevybrali, ale musia sa každodenne vysporadúvať s jej stigmou. Romantická predstava viac-než-ludských spojenectiev je v tomto dome priamo konfrontovaná s nutnosťou zdieľať svoj intímny životný priestor so švábmi a plošticami.

Prekladový text Elisabeth Schimpfössl sa viaže na opačný pól sociálneho spektra a analyzuje filantropkapitalizmus ako nástroj triednej reprodukcie ruských superbohatých. Všimá si, ako dobročinné aktivity využívajú jednak na legitimizáciu svojho postavenia a neúmerného bohatstva, a zároveň ako trik, ktorý im umožňuje vytvoriť kontinuitu medzi zdanlivo neprepojiteľnými protikladmi – totalitným socializmom, v ktorom vyrastali, a kapitalizmom, v ktorom zbohatli. V druhom prekladovom texte analyzuje Jodi Dean tri podoby tézy, že spoločnosť neexistuje, a aplikuje ich na prostredie sociálnych sietí. Chápe ich ako príklad kolektívnej produkcie, ktorá naráža na absenciu rámcov kolektívneho vlastníctva, takže vedie k extrémnej kumulácii zisku jednotlivcov. Namiesto otázok decentralizácie a cirkulácie obsahov navrhuje zaoberať sa práve vlastníckymi vzťahmi v prostredí sociálnych sietí.

Výber piatich textov pre *Artalk Revue* nemôže byť vyčerpávajúci. Možno sa mu ale podarí naznačiť, že sa komunity, kolektívy a spoločenstvá namiesto spektakulárne-melancholického manifestovania „čo nás spája“, môžu formovať presne z opačnej strany: Z nárazu na to, že všetci musíme z niečoho a niekde žiť. Kolektívna prax potom môže byť o vynachádzaní spôsobov, ako z tohto limitu urobiť východisko.

Ivana Rumanová študovala kultúrnu antropológiu na FF UK v Prahe a odbor *kultúrne projekty vo verejnom priestore* na parížskej Universitě Paris 1 Panthéon-Sorbonne. Pôsobila ako kurátorka v Novej synagóge Žilina (2016–2019) a ako projektová manažérka v tranzit.sk (od 2019). Je členkou redakčnej rady časopisov *Kapitál* (vizuálna sekcia, kurátorstvo vizuálu) a *3/4*, ktoré sa zameriavajú na kritickú reflexiu umenia a technológií a ich spoločenské a politické presahy. Prispieva tiež do periodík *Artalk.cz*, *Flash Art*, *A2*, *kød*. Medzi jej nedávne projekty patrí výstavný projekt *Nikdy sme neboli bližšie* v tranzit.sk (november 2020, spolu s Dušanom Barokom), spoluorganizovanie intersdisciplinárneho projektu *Seminár urbánnej imaginácie* (2020–2021, spolu s Eliškou Mazalanovou a Petrom Szalayom), ktorý skúma právo na mesto v čase klimatickej krízy. Ďalej spolupracovala na výskumnom projekte Martina Piačka *Liquid Dogmas* (2020) a tiež na dramaturgii fyzického predstavenia *Sapiens Territory* choreografa Yuriho Korca (2020). V súčasnosti externe spolupracuje s Galériou mesta Bratislavy, pre ktorú kurátorsky zastrešuje program vo verejnom priestore zameraný na reflexiu gentrifikácie a nedostupnosti bývania, pripravuje rezidenčný program v Novej Cvernovke s témou platformou solidarity a radikálnej starostlivosti a organizuje sériu podujatí Kapitalks.

Ilustrácie: Dorota Brázdovičová

Liberál konfrontovaný s fašismem¹ řeší především záhadu: Jak to může fungovat? Na jaké struny lidskosti může hrát tak odpuzující ideologie, která spáchala tak otřesný soubor zločinů? Jak cizí nám ti lidé jsou – jsou to vůbec lidé?

Nezapomenu nikdy na debatu, která běžela zhruba před patnácti lety nad filmem *Der Untergang*, v češtině vysílaný pod názvem *Pád Třetí říše*. Někteří kritici si stěžovali, že film líčí Hitlera příliš – jako člověka, že jej zachycuje v okamžiku pádu a jeden by s ním snad i soucítil. Upřímně, najít v té třesoucí se trosce křičící „Das war ein befehl!“ nějakou lidskost je dost obtížné, Hitler tu byl ve skutečnosti vyličen jako hodně pokročilé monstrum. Ale především – jak jinak líčit Hitlera než jako člověka? Byl snad UFO? Jiná forma života?

Monstrifikace Hitlera hraje dvojí roli. Především jej vytěsňuje, staví jej do bezpečné vzdálenosti, brání nám s plnou vahou a plným vědomím důsledků si uvědomit, že nacistické zločiny páchali lidé, v zásadě lidé jako my, a že tedy vůči nim nejsme imunní. Že i nám se za určitých okolností může stát, že budeme z pohledu *těch druhých* monstry.

Ona druhá role je zdánlivě protikladná: obraz Hitlera jako monstra jej sice odlidšťuje, ale zároveň zdomácňuje. Stává se artefaktem, neustále přítomným, součástí vtípů a důležitou, jakkoli negovanou součástí našeho světa, naší kultury, internetových

¹ Začněme jednou věcí: ač různé přemoudřelé mozky nadskakují při ztotožňování fašismu a nacismu, argumentují mnohými rozdíly a z hlediska historického detailu mají snad i pravdu, odkažme se tu na autoritu Roberta Paxtona a jeho *Anatomie fašismu* (Praha: NLN, 2007), který jako řada dalších autorů tvrdí, že v klíčových strukturních rysech si byly nacismus s fašismem podobné a pro analýzu si zaslouží jedno společné slovo.

memů. Bude za sto let někým, jako je dnes Napoleon? Těžko říct. Zlo je sexy a monstrózní zlo může být monstrózně sexy.

Ještě než to byl fašismus

Nicméně, zdrojem přesvědčivosti fašismu nemohla být jedna osobnost, i kdyby byla démonická (a vlastně není jasné, jestli Hitler nebyl mnohem spíš géniem lehké podprůměrnosti). Ta přitažlivost musela pramenit z něčeho jiného.

V čem, to naznačuje nadšený výraz Hitlera v dávné fotografii, na níž se dozvídá o první světové válce. Napovídají to kořeny mnohých nacistů ve frontovém zážitku této války, která posunula hranice představitelného. Napovídá to historka, která je dostatečně *crazy* na to, aby se často opakovala, mnohdy s odlišným ideologickým vyzněním. Po první světové válce obsadila skupina italských válečných vysloužilců, frustrovaných neúspěchem Itálie v územních požadavcích, chorvatské přístavní město Rijeku a založili zde „svobodné město Fiume“. V čele stanul básník Gabriele D'Annunzio, který proslul bojovnými dramaty i jako letec za války. D'Annunzio pojal Fiume jako patetický experiment a velkou exhibici: během patnácti měsíců své vlády často pronášel dlouhé projevy. Excentrického umělce a jeho stoupence vyhnala z měst italská armáda poté, co akceptovala podmínky Spojenců, které Rijeku nezahrnovaly. D'Annunzio stihl ještě předtím podepsat jeden z prvních fašistických programových manifestů a ovlivnit Mussoliniho.²

Toho ale již před válkou ovlivnil jiný myslitel, autor originálních vhladů a také jedněch z nejbizarnějších názorových kotrmelců v dějinách politických idejí moderní doby. Georges Sorel byl inženýrem, který odešel v pětáctyřiceti do předčasné penze a navzdory svým konzervativním hodnotám se brzy přidal ke krajní levici, nejdříve k marxistickým socialistům a pak k revolučním syndikalistům kolem odborů CGT (Confédération Générale du Travail – česky Všeobecná konfederace práce). Ve své nejznámější knize *Úvahy o násilí* (1908) rozlišuje ideologie na utopie a mýty. Utopie je detailní plán budoucnosti, který vede k ústřední roli intelektuálů, nekonečným debatám a nakonec kompromisům. Mýtus oproti tomu představuje neurčitý obraz, který inspiruje k boji a motivuje k heroismu a sebepřekonání.³ Právě mýtus vytváří nové společenství, společenství bojové solidarity.

Chvíli se zdálo, že Sorel našel tento heroismus v bojových syndikalistech kolem CGT, anarchistech a radikální levici. Tak jako prvotní křesťany inspiroval mýtus apokalypsy, byla podle něj moderním mýtem generální stávková, strhující epos o boji dělnické třídy proti buržoazii a o schopnosti pracujících zcela zastavit chod společnosti.

Jenže krátce po roce vydání *Úvahy o násilí* (a v době vlny policejních represí proti syndikalistům z CGT) najednou Sorel pochopil, že mu radikální odboráři nemají co nabídnout – a také, že jejich vize osvobození je vzdálena jeho poněkud konzervativním názorům na morálku. Sblížil se s monarchisty a nacionalisty, tedy dobovou krajní pravici. Jeho přátelé založili poněkud bizarní uskupení Cercle Proudhon, nazvané podle významného teoretika anarchismu, který měl ovšem na rozdíl od jiných anarchistů výrazně konzervativní a také sexistické názory. V jejich znaku byl přítomný srp, kladivo – i monarchistický meč. Na Sorela tehdy zaútočil jeden významný italský socialistický vůdce: prý tento „knihomol na penzi“ definitivně zradil hnutí pracujících tím, že zamířil k reakci. Až o pár let později si tento socialistický vůdce přečetl ve vězení *Úvahy o násilí* a udělal na něj hluboký dojem. Jmenoval se Benito Mussolini.

2 Viz např. Hakim Bey, *Dočasná autonomní zóna*, Praha: Tranzit, 2004; Pankaj Mishra, *Age of Anger: A History of the Present*, New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2017.

3 Georges Sorel, *Reflections on Violence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Podle izraelského historika Zeeva Sternhella byla v tomto prostředí posledních předválečných let ve Francii v podstatě hotová fašistická ideologie a stačilo ji jen aplikovat.⁴ Jiní namítají, že názorový zmatek Sorela a jeho prostředí zahrnoval mnoho různých myšlenek, vedle takových, které mají blízko k fašismu, i mnohé emancipační ideje, které byly s fašismem spojitelné jen obtížně, nebo mu byly zcela protikladné. A dodávají, že mluvit o ideologii bez reálného hnutí nemá valný smysl, zejména u fašismu ne. Historik Robert Paxton přímo napsal, že „fašismus je spíše záležitostí střev než jiných tělesných orgánů“.⁵ Asi je třeba se vyhnout oběma krajnostem: fašismu nestačí pouhé myšlenky, je pro něj důležité být zakoušen tělesně. To ale platí i pro jiné ideologie, všechny potřebují myšlenky i tělesnost.

4 Zeev Sternhell – Mario Sznajder – Maia Asheri, *The Birth of Fascist Ideology. From Cultural Rebellion to Political Revolution*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

5 Paxton (pozn. 1).

6 Jack J. Roth, *The Cult of Violence: Sorel and the Sorelians*, Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1980.

Sám Sorel prošel ještě jedním názorovým vývojem: zatímco většina budoucích fašistů nadšeně přivítala výbuch první světové války a Mussolini rovnou vynaložil značné úsilí, aby do ní svou původně neutrální zemi zavlekl, Sorel byl zděšen. Otrásla jím posílená moc státu, válečná propaganda a lhaní, úpadek mravů v zázemí. Takto si onen výtrysk osvobozujícího násilí, o němž ještě před pár lety snil a rozumoval, opravdu nepředstavoval. Stačil udělat ještě jeden názorový skok, podpořit ruskou revoluci a Lenina a roku 1922 zemřel. Vypráví se, že ve třicátých letech se Mussoliniho Itálie a Stalinův Sovětský svaz předháněly v nabídkách ozdobit jeho skromný hrob honosným památníkem, ale Sorelova rodina vše odmítla. Jeho dávné přátele a spolubojovníky bylo možné potkávat na krajní levici i na krajní pravici. I ti druzí z nich ale měli různé osudy: zatímco Hubert Lagardelle se stal ministrem práce v kolaborantské vichistické vládě a byl za to po válce odsouzen, Georges Valois, jeden ze zakladatelů Cercle Proudhon, se zapojil do protinacistického odboje a zemřel v koncentračním táboře v Bergen-Belsenu.⁶

Další historie fašismu a nacismu je obecně známá. Sorel byl spíše okrajovou postavou, pokud vůbec někým, tak spíš sporným předchůdcem. Ale možná jeho představy o boji a mýtu osvětlují přesně ty zdroje fašismu, které nechceme vidět, protože nasvěčují jeho přitažlivost.

Proč začali čeští skins hajlovat?

Můžeme se ptát, zda se právě tyto zdroje přitažlivosti přenesly i do dneška. Což souvisí i s dalšími otázkami: Jak moc souvisí dnešní neofašistické hnutí s příklady z minulosti, jichž se dovolává? Opakuje se dnes historie, nebo jsou současní neonacisté a neofašisté jakýmsi historickými šermíři, napodobujícími ve zcela jiném historickém kontextu gesta, která již pozbyla svůj smysl? Máme vnímat krajně pravicové násilí a ideologii jako pokračování, nápodobu, či jako nechtěnou parodii?

Filip Vávra je pozoruhodnou postavou české krajní pravice. Je s ní spojen už od útlého mládí, na konci devadesátých let byl pokládán za vůdce neonacistů a nijak se tomu nebránil. Stál v čele některých průvodů i bitek, ale také čelil vážným obviněním ze spolupráce s policií stejně jako velkému policejnímu tlaku. Dostal do Čech představitele Ku-klux-klanu Davida Dukea, ale část svých názorů se rozhodl důrazně korigovat. Od svých západních vzorů už převzal, že je vhodné trochu změnit slovník, a dost možná i přístup: už nemluví o rasismu ve smyslu nadřazenosti jedné rasy nad druhou, ale o „rasovém separatismu“. Vystudoval anglo-americká studia a bezmála třicet let po nástupu rasistických skinheads se rozhodl vrátit k jejich příběhu v knize *Těžký boty to vyřešej hned*, kterou vydal vlastním nákladem roku 2017. Popisuje v ní dobu, kterou

vnímal užaslyma očima dospívajícího kluka (v roce 1991 mu bylo třináct), a doplňuje ji vzpomínkami tehdejších mladých pouličních válečníků.

7 Filip Vávra, *Těžký boty to vyřešej hned. Skinheads v Praze na konci 80. a začátku 90. let*, Praha: Fiva, 2017, s. 67–68.

Filip Vávra byl při psaní knihy ve dvojitých ohni: halasně deklaruje snahu o pravdu a nevyhýbání se sporným věcem, a zároveň se rozhodl udělat si to vzpomínání pro předčasné pamětníky hezké. Obojí se mu do jisté míry podařilo, rvačky a rasistické útoky získají najednou s časovou vzdáleností romantickou příchutí. Někde to ale drhne. Filip Vávra, který dnes chce pózovat v roli „slušného vlastence“ a v písni *Barikády Prahy* dokonce opěvuje Pražské povstání z května 1945, musí vysvětlit, jak to, že se v hnutí „vlastenců“ tak masově rozšířilo hajlování. Dává řadu vysvětlení: vliv ze Západu, kde čeští skins hledali vlastní obsah své subkultury, snaha o provokaci a drsnost... ale pak tu byl ještě jeden důvod. Jmenoval se Ben.

Jak vyprávějí veteráni neonacismu, s nimiž Vávra udělal rozhovor: „Ben měl talent lidi nadchnout. Vždycky byl nekonfliktní, pořád se usmíval, pořád v dobrý náladě, vždycky s ním byla legrace. A vždycky, když se měla podniknout nějaká raubířina, tak všichni čekali, co vymyslí Ben... Ben má jednu vlastnost: každěj ho má rád. Každěj se vytahuje tím, že ho zná. On ty lidi stmeluje, a když se to tak řekne, čím víc hajluje Ben, tím víc hajlují ostatní...“

Jediný, kdo hajlování v samotné skinheadské subkultuře vzdoroval, byl podle Vávrova svědectví Dan Landa. Ač zpěvák populární kapely, neměl mezi skinheady příliš velkou autoritu, také pro nepříliš statečné vystupování před televizními kamerami. Na Bena zkrátka neměl. Marně mu proti nacismu argumentoval i příkladem z jeho vlastní rodiny: „Ty vole Bene, jak tohle můžeš? Vždyť tvůj děda, generál, umřel v koncentračním táboře!“ „Zlatíčko“ Ben odpověděl vážně a pohotově: „Ale to byl nepřítel říše.“

Nejde pochopitelně o jednoho člověka: „Ben“ byl jistě důležitý, ve vzpomínkách se stal ale především synekdochou pro to, co účastníci od skinheadské subkultury očekávali a co jim dávala. Zcela konkrétní blízkost, bojovná sounáležitost rváčů a potřeba společného mýtu, který je vyděluje vůči zbytku světa a zároveň u tohoto zbytku světa vyvolává silné emoce – všechny tyto potřeby převážily nad nedávnou historickou zkušeností, dokonce i nad rodinnou pamětí. Ve vzduchu byla „touha po boji a touha těch kluků řešit všechno, co je páliło, teď a hned. Získanou svobodu si vyložili po svém a chtěli se ukázat světu. S vyholenou hlavou a pravačkou ve vzduchu.“⁷ Stovky raněných a desítky mrtvých většinou z řad Romů se staly obětmi tohoto pojetí svobody.

Boj jako sdílení?

Ve své eseji *Války dvacátého století a dvacáté století jako válka* popisuje filozof Jan Patočka frontový zážitek první světové války jako klíčový pro celé následující století. Mohli bychom jeho slovům přitakat s tím, že právě frontové zážitky různých těžce traumatizovaných vojenských kamarádských svazů byly základem různých fašistických uskupení. Patočka ovšem mířil k hlubší problematice. V některých svědectvích bývalých vojáků si všiml paradoxního jevu: válka propojuje, vřazuje do jakési podivné jednoty obě strany konfliktu. Vojáci opačných stran se navzájem ostřelují, zabíjejí a nenávidí, na určité úrovni ale válku prožívají a vytvářejí spolu – a jsou jí společně otřeseni. V jistém velmi paradoxním smyslu spolu-pracují na společném

díle. V Patočkově jazyce můžeme říct, že společně zažili zkušenost otřásající noci, která je vytrhla ze všech nároků dne – všednosti, spotřeby a obstarávání věcí.⁸

8 Jan Patočka, Kacířské eseje o filosofii dějin, in: *Péče o duši III*, Praha: Oikymen, 2002, s. 117–131.

Těžko říct. Určité tajemné propojení mezi nepřáteli ale patrně existuje. Účastnil jsem se jako náctiletý antifašistických aktivit na přelomu devadesátých a nultých let, v době, kdy vrcholila Vávrova vůdcovská hvězda. Sám si prakticky žádné „bojové zásluhy“ připsat nemohu, účastnil jsem se převážně jen psaním článků, organizováním demonstrací a vylepováním plakátů. Étos boje mě ale také chytil a cítil jsem ho. Pamatuji se živě na fascinaci nepřítelem, živenou jistě i obtížností přístupů k informacím. Internety přece jen teprve začínaly a byly domovem velmi primitivních a obsahově vesměs chudých stránek a jednoduchých diskusních fór, hlavním zdrojem informací byly videokazety s nahrávkami demonstrací a těžko sehnatelné ziny. Jistě, neonácky jsme především nesnášeli, bojovali proti nim, pohrdali jsme jimi a snažili se jim stát v cestě. Jejich ideologie nám přišla odporná, děsivá a občas taky směšná. Nešlo mluvit o vzájemném respektu nebo gentlemanském soupeření – proti lidem hlásícím se k Třetí říši a věnujícím neúměrné množství času vlastní muskulatuře se neuznávala pravidla. Útočilo se ze zálohy a v přesile, zveřejňovaly se adresy a intimní informace. Zneuznání bylo naprosté a dodnes myslím, že zcela poprávu. Ale s bojem přišel i zájem o nepřítele. Nestřetávali jsme se jen v ulicích, ale mnozí „naši“ se s „nimi“ střetávali také na různých diskusních fórech. Z hádek, pokřikování přes bitevní linii a snahy vyprovokovat druhou stranu k tomu, aby řekla víc, než chtěla, tam časem vznikla jakási fragmentární komunikace. Říznutá posměšky a neustálou ostrážitostí, živená étosem vzájemného sledování, ale přece jen existující.

Popuzovalo nás souřadné spojení mnohých novinářů a politiků „skini a anarchisté“, jako kdyby náš antifašismus byl naroveň jejich fašismu, jako kdybychom patřili k sobě a náš odpor k jejich násilí z nás dělal v maloměšťáckých očích našich devadesátkových Peroutků dvojence českých fašistů. Popuzuje mě to dodnes. Trvám na tom, že jejich fašismus a náš anarchismus, jejich rasismus, řád a hierarchie, a náš antirasismus, rovnost, rozvolněnost a podvracení různých tradičních hodnot byly v naprostém protikladu. Ale na určité (chci nám lichotit a napsat: hlubší) úrovni jsme nemohli popřít, že vzájemným konfliktem a soupeřením vznikala mezi nepřáteli jistá vazba, vzájemným potýkáním jako kdybychom spoluvytvářeli jeden terén a společný prostor. Jako kdybychom, s patočkovskou nadsázkou řečeno, byli i v onom nesmiřitelném zápasu (ba právě pro něj) účastníky na společném díle. Jako kdybychom spoluvytvářeli jakési podivné společenství, společenství boje. A jako kdyby Sorel, kterého jsme tehdy neznali víc než jako kuriózní poznámku pod čarou, vytvářel pro tuto situaci ironické předznamenání.

Po skoro dvou dekadách se z tehdejšího vůdce nácků Filipa Vávry stal rozumující youtuber. Tak jako měl v devadesátých letech pocit, že náckovské protitromské násilí vyjadřuje názory a tužby „mlčící většiny“, i dnes cítí šanci svézt se na normalizaci protimigrantských nebo prostě rasistických postojů. Nedávno přispěchal se svou troškou do mlýna do debaty o americké Antifě videem věnovaným té české. Bombastický název *Antifa. 24 let teroru a násilí bez zájmu státu a médií* skrývá video, v němž vypravěč neodolá pokušení čechrat si svá pamětnicko-bojovnícká peříčka, a tak by šel název shrnout spíš slovy „Tak dlouho jsme anarchisty a punkery mlátili, až jsme se pak hrozně divili, že začali rány vracet“. Zajímavější než klopotná chronologie je ale vyprávění, jak se někdy v půli nultých let setkal v autobuse z Prahy do Brna s militantním antifašistou. „My jsme se samozřejmě nenáviděli, šli jsme po sobě celý ty roky, ale... vlastně jsme se znali.“ V autobuse nebyl prostor pro konflikt, a tak nepřátelé uzavřeli dočasný smír, který vyústil v to, že se dva nepřátelští spolucestující celou

cestu vzájemně popichovali – a fascinovaně vzájemně oťukávali a vyptávali na některé sporné situace. Měli tolik společných témat! Ještě po patnácti letech je z vyprávění cítit fascinace a síla paradoxního momentu, oné přestávky v zápolení.

Lepší než realita?

Ta situace byla jistě zcela výjimečná, a neměla nic na ostrém nepřátelství. To se přitom už stále víc odehrávalo v jiném než fyzickém prostoru, ve virtuální realitě náhle mnohem plnější informacemi. Posílení role internetu vedlo pro začátek k posílení informační převahy antifašistů. Nedbalost mnoha neonacistů ve věci internetové bezpečnosti umožňovala antifašistům zveřejňovat řadu deptajících detailů z jejich života a výrazně pomoci k rozleptání jejich hnutí. Krátkodobě slavili vítězství.

Dlouhodobě ale rozšíření internetu vytvořilo bezprecedentní příležitosti pro krajně pravicovou politiku. Odcizená a rozptýlená komunikace se zdála být protikladem centralizované, vůdcovské a hierarchické fašistické ideologie. Ano, tak naivní mnozí z nás byli! Ve skutečnosti právě tato podoba komunikace vytvořila řadu nových příležitostí pro šíření stereotypů, nenávisti a konspiračních teorií. Klíčová otázka, na niž odpověď neznám, spočívá v tom, jaký typ společenství umožňuje internet utvářet. Internet umožňuje utvářet davy, sdílet vzrušení z virtuálně i skutečně prováděného lynče, krajní pravice zde prožívá „on-line politiku transgrese“, jak ji popisuje Angela Nagle.⁹ Pokud je podle Paxtona fašismus tělesnou ideologií, onou „záležitostí střev“, můžeme říct, že i ve zdánlivě odcizeném prostředí za počítačovými obrazovkami dokáže virtuální realita poskytnout vášně a zážitky, které střeva řádně rozhýbají. Internet dává příležitost k propojování za účelem nových podob boje. Klíčová otázka ovšem zní: Vzniknou tu i nové podoby bojové solidarity a bojovnického síťování? Nevíme, ale úspěšný útok na Kapitol ze strany veteránů, šamanů a fanoušků „camp

Auschwitz“ ukazuje, že bojovné mýty mají před sebou otevřenou, a možná i děsivou budoucnost.

Ondřej Slačálek je politolog a novinář, vyučuje na Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, spolupracuje zejména s kulturním obtýdeníkem *A2*, webem *A2larm* a přílohou *Salon* deníku *Právo*. V minulosti působil jako redaktor časopisů *A-kontra* a *Nový Prostor*. Věnuje se nacionalismu, kulturním válkám a sociálním hnutím. Spolu s Agnes Gagyi je editorem knihy *The Political Economy of Eastern Europe 30 years into the 'Transition'. New Left Perspectives from the Region* (2022).

Ilustrace: Dorota Brázdovičová

Pamätám si ten pocit. Zažila som ho ako športovkyňa aj ako diváčka. Ten moment, keď futbalistke dopadne prihraná lopta na kopačku *presne* a strelí gól. Nie hocijaký gól, ale *ten* gól. Boxer, ktorého pohyb v ringu sa podobá tancu. Eufória. Pocit absolútnej súhry, keď si plne neuvedomujete, čo robíte. Vaše telo to však vie a všetci, ktorí sa pozerajú, to cítia. Práve ste totiž zažili kúsok geniality. Moment – nech už bol akokoľvek prchavý –, keď bolo všetko v súlade. Takých momentov nie je veľa. Za moju dvanásťročnú aktívnu kariéru športovkyne ich viem narátať len zopár, ale nezabudnem na ne. Moje telo si ich pamätá.

Keď som raz sedela s dlhoročnou kamarátkou a jej partnerom na pive, jej priateľ poznamenal, že medzi sebou máme veľmi „športovú“ dynamiku. Vraj má pocit, že ľudia, čo spolu dlhodobo športujú, si časom vybudujú špecifický vzťah. Neviem, v čom je tento vzťah iný (a či vôbec je) ako v iných dlhoročných kolektívoch. Ľudia, ktorí spolu dennodenne športujú, sa spolu doslova potia. Zdieľajú fyzické, ale aj duševné trápenie a spoločne ho prekonávajú. Základom ich vzťahu sú preto práve pot a bolesť. Zažívajú sa vo vypätých situáciách a vnímajú sa nielen cez slová, ale aj pachy v ich najintenzívnejších podobách. Nemusia si rozumieť, no svoje telá navzájom poznajú takmer dokonale. Poznajú svoje slabiny, fyziognómiu, pohyb, rytmus, zvuky, ktoré vydávajú pri pohybe. Častokrát sa nachádzajú v situáciách, keď musia druhým úplne dôverovať. Otvárajú sa vo všetkej svojej telesnej zraniteľnosti. Privádza ich k sebe skôr fyzická aktivita ako zdieľaný svetonázor či hodnotový postoj.

Väčšinu svojho života som strávila v športových kolektívoch a komunitách. Milovala som ich a často mi liezli na nervy. Boli dni, keď som túžila byť len v nich, a dni, keď som chcela, aby mi dali pokoj. Dni, keď som sa na rozhovory s ľuďmi v nich tešila, a dni, keď som odpoveď na ďalší telefonát alebo správu od nich odkladala, kým sa dalo. Aj keď som sa vzdialila, vždy som sa do nich vrátila. Vťahovali ma. Teraz sa venujem amatérskeho boxu. Predtým to bolo desať rokov synchronizované plávanie. Každý šport k sebe viaže špecifickú skupinu ľudí: od tých, čo ho vykonávajú, až po tých, ktorí sa naň pozerajú. Niektoré športy k sebe zo svojej podstaty priťahujú ľudí zo sociálne zabezpečenejších vrstiev, iné naopak. Komunitu okolo boxu tvorí veľmi nepravdepodobná skupina ľudí, ktorí by sa snád' inak nikdy nestretli. Od migrujúcich pracujúcich vo Volkswagene zo Srbska alebo Ukrajiny, cez predavačky v obchode, účtovníčky, čašníkov v reštaurácii, lekárk až po vysokých manažérov či policajtky. Na zápasoch mnohokrát počuť viac maďarčiny či rómčiny ako slovenčiny. Športové priestory nás v určitých chvíľach dokážu chrániť pred vonkajším svetom, ale aj pred nami samými. Vďaka športu som prežila jedny z najsilnejších chvíľ svojho života, ale tiež čelila tomu najzraňujúcejšiemu správaniu.

V našej spoločnosti má šport akési zvláštne postavenie. Občas sa mi zdá, že si ho nechávame ako jedno z posledných útočísk, v ktorom si aspoň na chvíľu môžeme oddýchnuť v bezpečí dôverne známych rolí a pravidiel. Rozdiely v športe máme tendenciu vnímať ako „prirodzené“. Tu zostávajú akýmsi ostrovom chráneným pred morom výkladov, pretože ich len ťažko dokážeme oddeliť od našej predstavy športového výkonu, ktorý je fyzický, závislý od našej telesnej zdatnosti, a teda objektívny. Presvedčenia o biologických rozdieloch, či už rasových, rodových, alebo iných, sa v športe stretávajú a prelínajú ako v jednej z mála oblastí, kde – ako sa zdá – máme dočinenia s nespochybniteľnou skutočnosťou. Ešte donedávna sme boli presvedčení a presvedčené, že čo sa športu týka, nepotrebujeme teórie výskumníkov a výskumníček. Všetci predsa vieme, o čo v ňom ide.

Aj samo akademické prostredie ho dlho považovalo za predmet nehodný intelektuálneho úsilia. Ľudia, ktorí sa pokúšali touto oblasťou spoločenského života zaoberať z vedeckého hľadiska, narazili na množstvo prekážok. Šport patrí do sveta zábavy, a tak stojí proti svetu práce. Svet práce je vážny a hodný intelektuálneho skúmania. Svet zábavy za taký dlho považovaný nebol. Avšak ako sa hranice medzi prácou a zábavou, prácou a voľným časom stierajú a zábava sa stala popredným odvetvím súčasnej ekonomiky služieb a zážitkovej ekonómie, vidíme, ako sa tento trend mení.

Keď odborová rada vyzvala amerického sociológa Harryho Edwardsa, aby obhájal svoj akademický záujem o šport (bol témou jeho dizertačnej práce) a jeho relevanciu pre sociálne vedy, jeho odpoveď bola jednoduchá. Spýtal sa ich, či fakt, že šport sledujú miliardy ľudí po celom svete, kým ich akademické články číta aj v rámci akadémie len zanedbateľné množstvo čitateľov a čitateľiek, nie je dostatočným dôkazom toho, že šport je hodný sociologického skúmania. V súčasnosti sa športu a jeho kritickému analýze venuje množstvo disciplín – antropológia, sociológia, psychológia, rodové štúdiá a množstvo ďalších. Cieľom tohto kritického prístupu nie je presne zmerať a vysvetliť existujúce rozdiely v športe na základe biológie, ale pýtať sa *prečo*. Prečo na niektorých rozdieloch záleží a na iných zase nie? Ktoré kultúrne a sociálne faktory na to vplyvajú? Kto môže športovať? Kto stavia športové strediská a kto do nich môže vojsť?

Morálna podpora vojenských komúnít

Hoci máme tendenciu vnímať šport ako neškodnú zábavu a hru, jeho schopnosť emocionálne mobilizovať divákov a diváčky využíva masový zábavný, ako i vojenský priemysel. Medzi športom a vojnovým stavom existuje už od nepamätli silná symbolická a ideologická spojitosť. Športové metafory vlády častokrát používajú ako nástroj racionalizovania či legitimizovania vojenskej invázie. Teoretička Samantha King nás tiež upozorňuje, že podnikateľský aspekt športu sa stal neoddeliteľnou súčasťou športovo-vojenskej ideológie. Poukazuje na to, že organizácie ako National Football League (NFL) počas invázie Iraku a Afganistanu začlenili do svojich stratégií politiky Bushovej *War on Terror*. Táto Bushova administratíva zároveň prostredníctvom asociácie so značkou, ktorá každý týždeň priláka viac fanúšikov a fanúšičiek ako volebné obdobie voličov a voličiek za celé 4 roky, vytvorila pre svoje vojenské ťaženia nebývalé publikum.

V roku 2004 zaplavili americké médiá správy o smrti 27-ročného vojaka Pata Tillmana v Afganistane, bývalého futbalového hráča Arizona Cardinals, ktorý v roku 2002 odmietol zmluvu s NFL v hodnote 3,6 milióna dolárov, aby nastúpil do armády. Tillman sa stal ideálnym obrazom amerického muža, občana a vojaka. V jeho mene sa zrazu skonkretizovali dovtedy abstraktné postavy mužov a žien amerických ozbrojených síl. Tillmanov futbalový tím Cardinals sa rozhodol pomenovať po ňom námestie pri svojom novom štadióne, v štáte Arizona zaviedli štipendium s jeho menom a jeho smrť sa stala ústrednou témou NFL v roku 2004. Všetky tieto venovania, ktoré sa sústredili na jeho úmrtie a nie na otázku, prečo zomrel, predstavovali obeť ako cieľ bez toho, aby sa pýtali, či samotná obeť mala zmysel. Z obetí, ktoré priniesol Tillman a mnohí ďalší, tak spravili nástroj ospravedlnenia vojny bez ohľadu na jej ciele a brutalitu každodenných praktík.

King tvrdí, že vo vzťahu medzi športom a vojnou došlo počas Bushovej *War on Terror* k významnému posunu. Ten svedčí o militarizácii každodenného života a súčasne o akejsi športifikácii politického života v súčasných Spojených štátoch. Teoretik Paul Gilroy zašiel vo svojich úvahách o spojitosti medzi vojnou a športom ešte ďalej, keď vyhlásil, že hranice medzi nimi nie sú len rozmazané, ale vojna a šport splynuli: vojna sa stala športom.

Len málo športových aktivít je tak veľmi pripodobňovaných k vojne ako práve box. Počas invázie do Iraku a Afganistanu okolo roku 2000 americká televízna spoločnosť NBC priniesla nielen vysielanie z boxerských zápasov späť do národnej televízie, ale prostredníctvom Armed Forces Network boli tieto šou zároveň vysielané na amerických vojenských základniach v Iraku a Afganistane pre viac ako 800 000-členný armádny personál v službe, ako píše vo svojej knihe *Urban Geography of Boxing* teoretička Benita Heiskanen. Kým si však boxerky vydobyli rešpekt a pozíciu „zdatných“ športovkýň v boxerskej komunite, médiá ženským telám schopnosť povzbudiť a podporiť morálku vojenských komúnít neprisúdili. Vysielania sa preto venovali len zápasom v mužskej kategórii.

Keďže veľké množstvo vojakov v Iraku a Afganistane rovnako ako väčšina boxerov z televíznych zápasov pochádzalo z pracujúcej triedy a etnických menšín, tieto zápasy mali moc podnietiť vo vojakoch pocit solidarity, patriotizmu a spolupatričnosti. Vystavenie vlastného tela riziku uprostred boja alebo v ringu (a v televízií) predstavovali pre tieto triedne menšiny spôsob, ako sa podieľať na predstave „americkosti“. Ako však upozorňuje King, zobrazovanie menšinových športovcov je v tomto prípade

ideologickým zámerom. Má slúžiť ako dôkaz rovnostárskej povahy americkej spoločnosti a zakrývať tak následky limitovanej sociálnej mobility smerom nahor v silne rasovo rozdelenej a kapitalistickej spoločnosti.

Nezostalo ale len pri vysielaní boxerských zápasov pre americké vojenské jednotky. Slávni boxeri tiež v táboroch uskutočnili niekoľko tour, ktorých súčasťou boli boxerské zápasy, aby povzbudili morálku americkej armády pri vojenskom ťažení v zahraničí. V nadväznosti na to začali takéto zápasy usporadúvať aj samotní vojaci, ktoré potom zverejňovali na internete. Box tak nie je s vojnou spojený len symbolicky, ale stal sa dôležitým nástrojom budovania, podporovania a utužovania vojenských komunít a kolektívov.

Musíš sa len viac snažiť

Na individuálnej úrovni šport vnímame ako nástroj sociálnej mobility. Možnosť, ako sa tí dostatočne talentovaní a odhodlaní z nás bez ohľadu na rod, rasu či socioekonomické postavenie môžu posunúť na spoločenskom rebríčku. Toto presvedčenie má korene v koncepte liberálnej meritokracie, pre ktorú je spoločenský postup založený na schopnostiach a zásluhách jednotlivca a neovplyvňuje ho rodinná situácia, zázemie, bohatstvo či spoločnosť. Šport sa nepochybne môže stať prostriedkom na zlepšenie finančnej situácie a spoločenského postavenia, či dokonca na nadobudnutie veľkého bohatstva.

V skutočnosti je však vzťah medzi športom a sociálnou mobilitou zložitejší a ambivalentný. Naša predstava športu ako nástroja zlepšenia svojho postavenia a finančnej situácie častokrát vedie k reprodukovaniu a zhoršovaniu už existujúceho znevýhodnenia. Mnohí tak vidia americký futbal alebo basketbal ako jedinú cestu von z chudobného prostredia napríklad afroamerickej komunity. A to nielen pri pohľade zvonku – túto predstavu internalizujú aj samotní členovia a členky týchto komunít. Pre niektorých to samozrejme cesta je, avšak na každého elitného športovca či športovkyňu pripadajú tisíce iných, ktorým sa to nepodarilo. Rolu v tom zohráva množstvo faktorov a nesúvisia len s mierou talentovanosti či tvrdej práce. Športovanie stojí peniaze a vyžaduje si tiež domáce prostredie, ktoré človeku umožňuje pravidelné tréningy. Pokiaľ doma čelíte pretrvávajúcej chudobe, neistote a s ňou spojeným problémom, len ťažko budete pravidelne chodiť na tréningy potrebné na presadenie sa v športovej sfére. Šanca, že sa z vás stane nový Magic Johnson, je takmer zanedbateľná. Zároveň tým živíme našu stereotypizujúcu predstavu, že každý čierny muž vie hrať basketbal. Neoddeliteľnou súčasťou príbehov o sociálnej mobilite smerom nahor sú však tiež príbehy o následnej mobilite smerom nadol. Športová kariéra, najmä v tímových kontaktných športoch, je pomerne krátka, okolo desať rokov. Mnoho športovcov a športovkyň si po jej ukončení nájde trénerské alebo manažérske uplatnenie. Aj keď nedávne výskumy medzi športovcami a športovkyňami v Spojených štátoch ukazujú, že možnosť sociálnej mobility pre bielych a afroamerických športovcov je porovnateľná, o príležitostiach po ukončení kariéry to už povedať nemožno. Práve bieli športovci a športovkyne sú v možnostiach zamestnať sa ako tréneri či trénerky alebo v manažmente klubov neproporčne zvýhodnení. Zo sociálnej mobility tak stále menej profitujú ženy a športovci a športovkyne z etnických menších a nižších tried, ktorí a ktoré zároveň čelia stereotypizácii a väčšiemu tlaku na svoje športové identity.

Aby sa mohli mať tak dobre ako my

Na predstave športu ako prostriedku sociálnej mobility stavia aj množstvo programov rôznych organizácií. Tieto odlišné programy sa označujú súhrnným názvom *Sport for Development and Peace* (SDP). Tie chápu šport ako „univerzálny jazyk“ – podobne ako umenie –, ktorý nám umožňuje vzájomné pochopenie naprieč rôznymi kultúrami. Kým jazyk za týmito snahami sa môže zdať rovnostársky, pri pohľade na to, odkiaľ tieto iniciatívy pochádzajú, zistíme, že sú to prevažne organizácie a programy globálneho Severu. To naznačuje, že mocenské rozloženie sveta zostáva naďalej nedotknuté. Čo je však dôležitejšie, tieto iniciatívy často rámujú svoju činnosť ako snahu o „globálne občianstvo“. Pod globálnym občianstvom si ale v skutočnosti nepredstavujú akúsi rovnosť rôznych foriem občianstva a sociálnu spravodlivosť, ale naplnenie ideálov občana či občianky globálneho Severu spolu s jeho či jej hodnotami a postojmi. Akoby bola táto predstava občianstva nákazlivá a každý, kto sa s ňou dostal do styku, infikovaný. Tieto iniciatívy, pochádzajúce najmä zo Spojeného kráľovstva, Nemecka, Spojených štátov či Francúzska, so sebou prinášajú aj veľké množstvo dobrovoľníkov a dobrovoľníčok z týchto prostredí. Na druhej strane lokálni ľudia, ktorí poznajú kontext a kultúru prostredí, kde program prebieha, sú ich súčasťou len zriedka. Častokrát si totiž nemôžu dovoliť zaplatiť ani úvodný workshop potrebný na to, aby mohli túto prácu vykonávať. Agentúry túto dobrovoľnícku činnosť prezentujú ako charitu v zmysle „podme zachrániť menej privilegovanú mládež, aby sa aj oni mohli mať tak dobre ako my.“ Takéto organizácie teda vstupujú do znevýhodnených prostredí s určitým finančným, kultúrnym a symbolickým kapitálom, ktorý sťažuje situáciu a častokrát aj zabraňuje vzniku a fungovaniu miestnych iniciatív zdola.

Byť skutočne ženou

Šport reprodukuje, ale zároveň konfrontuje rôzne mechanizmy nerovností. Je tiež jednou z mála spoločenských oblastí, ktoré zostávajú rodovo segregované. Kým to, prečo proti sebe v rôznych športoch nesúťažia muži a ženy, ešte snád' dokážeme vysvetliť na základe rozdielov v svalovej hmote či fyzickej zdatnosti, platový rozdiel medzi športovcami a športovkyňami či výrazne menšie mediálne pokrytie športových súťaží žien by sme na základe „logických“ argumentov vysvetľovali ťažšie – pokiaľ sa samozrejme nechýlime k výrokom o tom, že ženský šport je jednoducho „menej atraktívny“. Na jednotlivé športy odkazujeme ako na rodovo neutrálne, mužské či ženské. Pod rodovo neutrálnymi športmi si predstavujeme napríklad tenis alebo atletiku. Za ženské športy považujeme gymnastiku či synchronizované plávanie a za tie mužské futbal, hokej alebo bojové umenia. Sama sa venujem boxu, čo v lepšom prípade vedie k obdivu za to, že mám ako žena odvahu venovať sa niečomu takému fyzicky náročnému a tvrdému. V horšom prípade som konfrontovaná s výrokmi ako „teba by som za partnerku nechcel“ alebo „takto si nájdeš partnera len veľmi ťažko“ či „také pekné dievča, to sa vôbec nehodí“. Pre niektorých ľudí táto informácia vrhá podozrenie na moju sexuálnu orientáciu – ktoré sú v zápätí ochotní zavrhnúť pre moje dlhé vlasy a „ženské“ črty tváre. Vo svete, ktorý je posadnutý meraním, tabuľkovými hodnotami, dichotómiami, číslami, objektivizáciou a objektizáciou, sa ľudia, ktorých do týchto škatuliek vtesnať nemožno, stávajú veľmi nepohodlnými.

Keď v roku 2009 vyhrala juhoafrická bežkyňa Caster Semenya beh na 800 metrov na Svetovom šampionáte v atletike v Berlíne s rozdielom 2,45 sekundy, stala sa stredobodom pozornosti nielen športových médií po celom svete. Nie však pre svoj neuveriteľný športový výkon. Semenya sa ocitla uprostred vášnivej diskusie o tom, či

je *skutočne* ženou. Následnú smršť nenávisťných komentárov, cynických poznámok a urážlivých pokrikov spustili jej súperky. Označovali ju za „mužatku“, maskulinnu lesbiu a hovorili: „veď sa na ňu pozrite“ a „takíto ľudia by nemali pretekať v našej kategórii... pre mňa nie je žena, je muž“. Krátko po tom, ako médiá tieto komentáre zverejnili, dostali informáciu o tom, že International Association of Athletics Federations (IAAF) nariadila Semenyi podrobiť sa pred Svetovým šampionátom v Berlíne tzv. „sex testingu“ – lekárskeho vyšetreniu zameranému na overenie, respektíve určenie pohlavia. IAAF toto (často krát ponižujúce) vyšetrenie nariadila juhoafrickým autoritám po tom, ako Semenya prelomila národný juniorský rekord na Majstrovstvách Juhoafrickej republiky na Mauríciu. Semenyi účel vyšetrenia nikto neprezradil a po celú dobu testovania sa domnievala, že ide o súčasť dopingových testov.

V čase, keď mala Caster Semenya oslavovať a tešiť sa zo svojho úspechu, musela znášať kruté a ponižujúce mediálne pretriasanie. Športoví komentári a komentátorky ju nazývali „hermafroditom“ a žiadali, aby vrátila finančnú výhru aj medailu. V komentároch sa objavovali vyjadrenia ako: „Vyzerá ako chlap. Vzala si ženu. Je chlap.“ Semenya údajne musela podstúpiť dvojhodinové lekárske vyšetrenie, v rámci ktorého ju vyzvali, aby si ľahla a rozkročené nohy vložila do strmeňov, a fotili jej genitálie. Testy vraj dokázali, že Semenya patrí do skupiny intersexuálnych ľudí – nemá maternicu ani vaječníky a jej hladina testosterónu je trikrát vyššia ako je u žien bežné (hyperandrogenizmus). Po tom, ako sa intímne detaily o jej tele stali predmetom verejnej debaty, sa Semenya stiahla do úzadia. IAAF jej zakázala zúčastňovať sa súťaží, kým nebude známy verdikt. Po jedenástich mesiacoch vyšetovania IAAF Semenyi povolila opäť súťažiť a víťazstvo zo šampionátu v Berlíne uznala za platné.

Previerky pohlavia a hyperandrogenizmus

Olympijské hry v Londýne, rok 2012. Viac ako dekádu po tom, ako IAAF a International Olympic Committee (IOC) zakázali previerky pohlavia, túto praktiku znovu zavádzajú, a to prvýkrát práve v kontexte olympijských hier. Pamätám si, ako som o tom čítala v akademickom časopise o bioetike a zaplavila ma zmes zmätenia a hnevu – v akom roku či ktorom storočí sa nachádzam. IAAF a IOC sa pod tlakom kritiky ich postupu v prípade Caster Semenye rozhodli vytvoriť novú, alebo skôr aktualizovanú, politiku overovania pohlavia. Tá je kombináciou pravidiel a obmedzení založených na domnienke, že androgénne hormóny (testosterón a dihydrotestosterón) sú primárnymi zložkami biologického zvýhodnenia v športe. IAAF môže vyzvať športovkyňu zúčastňujúcu sa medzinárodných súťaží, aby sa takémuto vyšetreniu podrobila, a to na základe dvoch skutočností. V prípade, že športovkyňa už diagnostikovali hyperandrogenizmus, je jej nariadené, aby s touto skutočnosťou oboznámila IAAF a podstúpila vyšetrenie. Druhou možnosťou je, že zdravotnícky personál IAAF začne dôverné vyšetrenie akejkoľvek športovkyne, pokiaľ má dôvodné podozrenie, že ide o prípad hyperandrogenizmu. Dôvodné podozrenie môže prísť z akéhokoľvek „dôveryhodného zdroja“ vrátane informácií obdržaných od zdravotníckeho personálu na súťaži. Vo chvíli, keď športovkyňu vyzvú, aby sa podrobila previerke pohlavia, musí podstúpiť nejakú kombináciu týchto troch vyšetrení: klinické vyšetrenie, endokrinologické vyšetrenie (testovanie moču a krvi na hladinu hormónov) a celkové vyšetrenie (to môže zahŕňať genetické testy a psychologické vyšetrenie). Po absolvovaní takýchto vyšetrení môže športovkyňa pretekať iba v prípade, že splnila kritériá stanovené v tejto novej regulácii. Ak ich nespĺni (nech už sú akékoľvek), písomne obdrží „terapeutický návrh“. Pokiaľ predpísanú liečbu dodrží, môže sa prihlásiť na opätovné testovanie. Predpísaná liečba bude pravdepodobne pozostávať z farmaceutického zásahu alebo gonadektómie, čo sú dva hlavné spôsoby zníženia hladiny testosterónu.

Mnohým sa táto nová politika môže nepochybne zdať rozumná. Kategórie na základe pohlavia sú predsa v športe na to, aby vytvorili *férové* prostredie. Sú založené na domnienke, že muži sú v športe zvýhodnení – sú silnejší, rýchlejší a vytrvalejší – a ich súťaženie proti ženám by bolo nespravodlivé. Hoci napríklad rozdeleniu na základe pohlavia v biliarde a šachu snáď porozumejú ťažko aj tí, ktorí chápu mužskosť a ženskosť ako jasne oddelené kategórie. Bežne uvažujeme o pohlaví ako o niečom jednoznačnom a rozlišujeme medzi dvomi nespochybniteľnými kategóriami – mužskou a ženskou. Avšak súčasná veda pozná prinajmenšom šesť ukazovateľov pohlavia – vrátane chromozómov, gonád, hormónov, sekundárnych pohlavných znakov, vonkajších genitálií a vnútorných genitálií – a ani jeden z nich nie je binárny. Každá táto premenná má rôzne stupne a variácie.

Súčasná vedecká poznatky naznačujú, že akákoľvek výhoda, ktorú prisudzujeme hyperandrogenizmu, je taká komplexná, že len hladina testosterónu je ako samostatný indikátor takmer ničnehovoriaci údaj a rozhodne nemôže slúžiť na určovanie spôsobilosti súťažiť v ženskej, respektíve mužskej kategórii. A aj keby akýkoľvek druh testovania skutočne nespochybniteľne spojil hyperandrogenizmus s atletickými schopnosťami, mali by sme sa naň pozerať ako na hocijakú inú biologickú výhodu zapríčinenú nespočetnými a unikátnymi biologickými variáciami. Tie častokrát nájdeme práve u vrcholových športovcov a športovkýň. Napríklad množstvo bežcov a cyklistiek má zriedkavú mitochondriálnu variáciu, ktorá im

prepožičiava neuveriteľnú aeróbnú kapacitu a odolnosť voči únave. U basketbalistov a basketbalistiek sa tiež často vyskytuje akromegália – hormonálne podmienený väčší rozmer rúk a chodidiel. Vrcholoví športovci a športovkyne tak vykazujú bezpočet biologických výhod a hyperandrogenizmus je len jednou z nich. Prečo na ňom teda tak záleží?

Atletická excelentnosť a mýtus biologickej predispozície

Šport vznikol primárne ako fórum pre performovanie „mužských“ schopností. Pokiaľ sú fyzická zdatnosť, sila, agresivita a vytrvalosť vyjadrením toho, čo to znamená byť mužom, potom je samotný koncept vrcholovej športovkyne s nimi v rozpore. A športovkyne s intersexuálnymi charakteristikami sú obetnými baránkami nielen športových komunít. Skutočnosť, že hyperandrogenizmus chápeme ako rozhodujúci faktor pri určovaní toho, či je športovkyňa dostatočne ženou alebo nie, a vôbec samotné zavedenie previerok pohlavia u atlétok, nie je jednoducho racionálnym rozhodnutím podloženým nepochybniteľnými vedeckými dôkazmi. Aj v prípade vedeckého poznania ide stále o istú domnienku a nie nezvratiteľný fakt. Tieto politiky skôr odrážajú naše kultúrne presvedčenia o tom, čo znamená byť ženou a aké telá považujeme za dostatočne ženské.

Atletická výnimočnosť však nie je len produktom biologickej predispozície. Biológia nepochybne zohráva svoju úlohu, avšak športová excelentnosť je kombináciou množstva faktorov, akými sú napríklad aj prístup k materiálным zdrojom a sociálne prostredie. Ak pochádzate z prostredia, v ktorom prežívate z mesiaca na mesiac, vaše rodinné zázemie je plné násilia a všetko okolo vás neisté a chronicky nestabilné, ako by ste sa mohli venovať akémukoľvek športu, chodiť pravidelne na tréningy, dodržiavať jedálniček (môcť si ho vôbec dovoliť) a mať mentálne nastavenie, také dôležité pri tréningu i na súťažiach? Niektorí a niektoré to nepochybne dokážu a potrebnú silu v sebe nájdu, ale sú skôr výnimkou, ako pravidlom. Na týchto podmienkach nie je rozhodne nič *férové*.

Vášeň a verejné utrpenie

Bolo by prílišným splošťovaním redukovať šport na politiky, ktoré reprodukovujú spoločenské nerovnosti, či tabuľky víťazov či víťaziek a porazených. Je v tom ešte niečo iné, čo nás k športu priťahuje. Ten zvláštny a silný vzťah k vášni – zložitá spojienka túžby a akéhosi verejného utrpenia, bolesti a lásky, sveta maskulinity, telesného pôžitku, triednej, rasovej, rodovej nerovnosti, limitácií, ale aj ich prekonávania a možností, ktoré so sebou prináša. Dodnes si pamätám, keď som ako deväťročná z autorádia počula o páde Dvojičiek. Mama ma práve viedla kúpiť mi plutvy na plavecké tréningy. Presne si pamätám, ako mi zrazu vraví, aby som zostala ticho, a pridáva hlasitosť. Ten obraz ma zmrazil. Pamätám si farby a dokonca vôňu interiéru toho auta. Tak ako veľké politické udalosti aj šport má rovnako potenciál „uväzniť“ nás v čase. Nezabudneme na *ten* gól, *ten* finiš pri behu, *ten* krasokorčuľarsky skok, *ten* úder v karate. V tej chvíli vieme, cítime, že sme zažili niečo výnimočné. Šport je horolezec, ktorého pri pohľade na skalú svrbia končeky prstov. Šport je boxerka, ktorá pri pozeraní zápasu cíti úder tak silno, akoby ho práve sama dostala. Šport je chlapec, ktorý pri behu zabúda na bitku, ktorú včera dostal od otca. Šport je tréner, ktorý sa nemo prizerá sexuálnemu zneužívaniu svojich zverených. Šport je robotník, ktorý za prácou na stavbe futbalového štadióna

Svetového pohára pricestoval zo zahraničia a niekoľko mesiacov mu nezaplatili za prácu. Šport môže byť útočisko, ale je aj bojové pole.

Kristína Országhová je doktorandkou na Karlovej univerzite v Prahe na Fakulte sociálnych štúdií v odbore sociológia. V minulosti študovala na HKU University v Utrechte a spolupracovala na mnohých projektoch inštitúcie BAK – basis voor actuele kunst. Medzi rokmi 2017 až 2019 bola vizuálnou redaktorkou angažovaného kultúrno-spoločenského mesačníka *Kapitál*. Podieľala sa na niekoľkých výstavných projektoch a prednáškach siete *tranzit*. Publikuje v českých a slovenských médiách so zameraním na umenie a kultúru s prepojením na spoločenské dianie. V súčasnosti sa zaoberá štúdiom športových komunit a predovšetkým otázkou vzťahovosti v ich kontexte, rozvojom alternatívnej pedagogiky a prepájaním metód sociologického a umeleckého výskumu.

Ilustrácie: Dorota Brázdovičová

CHCEM SA

POZRIEŤ, AKO ŽIJEŠ

D. bol o potrebe vedenia terénneho denníka oboznámený niekedy v júni 2020. Už tomu bude rok. Nenútili sme ho, ale asi sme ho trochu poučovali. Písať si to hneď, lebo sa ti to bude hromadiť a zabudneš to. Ale vzápätí sme sa klasicky spochybnili, sprav si to po svojom, ako to budeš cítiť, buď sám sebou, nič nehroť, myslí aj na seba a podobné rady.

Nedávno H. na calle povedal, že keď sa povie „terén“ predstaví si reliéf, niečo geografické. Vôbec mu to slovo vraj neevokuje ľudí. Ja si predstavím rozorané pole s blatom, do ktorého sa zabáram po kolená, pomyslím si v duchu. R. podotkne, že v dizajnejnej teórii sa s tým slovom nikdy nestretol. V angličtine je to field, to už vraj H. znie trochu lepšie. Fieldwork is a real work, utrúsi J. Etnografia ale je, keď si v teréne dlho, nie? A čo by Bronisław Malinowski povedal na to, že sme tam namiesto seba poslali D. ? A bol D. v teréne dostatočne dlho? Úlohou D. ale bolo hlavne zbierať dôkazy a podporovať ľudí, ktorých H. vôbec nevidí, keď sa povie „terén“.

Nasledujúci text je kolážou denníkových záznamov z terénu, fragmentov z tímových porád a úryvkov z knihy *Totálne zakázané* od Niny Sadur.

Čitateľke predkladáme obraz jednej situácie, ktorá nastala krátko po tom, čo nájomníci bytovky v správe nemenovaného mesta dostali oznámenia o nepredĺžení nájomných zmlúv. Ide o tzv. vylúčenie lokality, v ktorej ako výskumný tím pôsobíme od roku 2018. Udalostiam načrtnutým v texte predchádzali naše etické a ľudské dilemy v konfrontácii s nemožnosťou stráviť s nájomníkmi v krízových momentoch dostatočne dlhý čas na to, aby sme ich mohli podporiť a spolu vymýšľať stratégie ich rezistencie voči mestu. To vykazuje dlhodobú nekompetentnosť vo verejnej správe a ignoruje potreby svojich obyvateľov. Bolo zrejmé, že na dialku si dôveru otrávených nájomníkov neudržíme. Ani pravidelnosť našich návštev nemohla nahradiť váhu osobného kontaktu na dennej báze. V tej chvíli sa k nášmu tímu pridáva D., ktorý sa tak stáva dizajnovým nástrojom, kvázi sociálnym pracovníkom, kvázi etnografom, mediátorom, kamarátom. Sám si pred nastahovaním do robotníckej ubytovne v susedstve ohrozenej bytovky v meste odžije svoj vlastný príbeh, stretne sa s predsudkami a prekarizáciou v dočasnom zamestnaní.

Táto akcelerovaná, hybridná, dizajnom informovaná stratégia tiež prešla vývojom. D. sa mal pôvodne nastahovať priamo do bytovky a jeho spolupráca s nami mala zostať pred obyvateľmi utajená. Plán bol konfrontovať zástupcov mesta cez nájomníka D., ktorý by si riziká vyjednávania mohol dovoliť, keďže od bývania v dome nie je existenčne závislý, na rozdiel od ľudí, čo v ňom reálne žijú. Plán „mystery nájomník“ nakoniec z dôvodov nepružnosti systému pridelovania bytov mestom troskotal. D. tak aspoň nemusel nič tajiť a v meste zotrval s prestávkami päť mesiacov, pričom nám denne posielal info a nejaký čas sme tam strávili spolu s ním.

Náš tím sa zaoberá výskumom a možnosťami intervencií na poli politik bývania, inkluzívneho urbanizmu a dizajnu aplikácií pre neziskový sektor a pôsobí na pôde Fakulty výtvarných umení VUT v Brne. Texty tímových konverzácií ani poznámok od D. z terénu sme gramaticky ani štylisticky neupravovali, ale nechávame ich v pôvodnej surovej forme.

„Chcem sa pozrieť, ako žiješ.“

„Veď som ťa nevolala.“

Call s D.: prebrať etické otázky; prebrať zmluvný vzťah; následne sa rozhodne, či do toho chce ísť. Sem, prosím, postupne pridávajúte literatúru/zdroje, ktoré by si mal D. pred svojím pobytom v teréne alebo počas neho prečítať.

Siel som do Žltáku a riešil som doteraz elektriku pre X. Lebo sú odpojení už dva roky. X. je úplne z toho strasne v koncoch, lebo ze s tou ekektrikou ma uz dlhodobo problem a nevedia vyplnit a doriesit papiere potrebne pre opatovne zapojenie a tiež nevedia ci sa im oplati vysolit 70euro za to a pak zistia, ze sa musia tak ci tak vystahovat. Ide zima a tu elektriku proste potrebuju, aby si aspon ten ohrievac mohli zapnut. Vela čajov som vypil. A u Y. brutálne

sladke punčove rezy. Som spokojny. Tolko v skratke. Musim bezat.

Z každej domácnosti je treba získať (odfotiť) originál nájomnej zmluvy s mestom. D., ešte, prosím, pohľadaj, kde majú obyvatelia vodomery a elektromery.

Dnes teplota opat klesla a na chodbach v Zltaku je uz poriadna kosa. Ludia sa najviac boja, ze odpoja aj vodu. Siri sa tu taka sprava a na to neviem ako reagovat, vravim im, ze taka informacia nie je nikde v liste napisana, ale vraj sa taky podobny scenar odohral v inych bytovkach. Deti zacinaju chorlaviet :(

Pytal som sa aj na atmosferu v Zltaku, ale odpovedali tradicne, ze je ticho, ludia premysljaju, ze co so zivotom a podobne. Vsetci sa boja, no nemaju kam ist.

Mali by sme začať reálne vymýšľať, čo bude s tými, ktorí v dome ostanú a budú ho s našou pomocou okupovať. K. by sa začala zháňať po súkromnom investorovi na sociálne bývanie. A mohlo by to byť aj v inom meste.

S O. som mal super pokec na byte o rasizme, nackoch and more. Dnes prišiel s odznacikom Proti Fasizmu na bunde, tak sme hned o Kotlebovi začali kecat.

Snazim sa s ludmi o situacii bavit, ale mam pocit, ze su to len chvilkovke naplaste na dlhodobe problemy – nadej, ktoru potrebuju dennodenne pocut, lebo ostatni v ich okolí su pravoplatne pesimisticki a nedovercivi.

Dnes som obišiel aj zopár nových domácností, kde mi otvorili dvere prvýkrát. Žena oproti Y. bola celkom prekvapená, veci, ktoré som jej rozprával, vraj pocije prvýkrát, a mal som pocit, že všetko išlo doteraz mimo nej, ako keby jej byt bol v paralelnom vesmíre, kde akurát dnes začali opravovať strechu na Zltaku a majiteľ domu je Romak, ktorý žije vedľa v garzonke, s CASIO hodinkami zo zastavárne.

Schôdzka k ďalšiemu postupu v teréne: strategicky uvažovať, navrhovať a plánovať. Identifikácia a rozdelenie to-dos, zodpovedností za komunikáciu s aktérmi, plán výjazdov a dlhších pobytov v teréne. Podklady kludne dopĺňajte.

Skusal som si od každého pýtať najomnú zmluvu, ale malokto ich má. Nevie, či mi ich nechce dať, alebo ich fakt nemajú. Väčšina ľudí ich hneď hodi do kosa, ak som to dnes správne vyrozumel.

Moje rozhodene siete, ma sklamali :(pardon. Ludia z neziskoveho sektora moc nepomohli s tymi riadatormi. Peniaze ponuknut nevedia, len si nad situaciou povzdychli.

Momentálne chýbajú tri radiátory. D. vyberie v e-shope vhodný typ radiátora, ktorý dovezú až k domu.

Najomne zmluvy sa mi vobec nedari od ľudí dostať. Nevie, čo je za tým, či sa boja mi ukázať citlivo udaje, kde je ich meno, alebo ich fakt vyhodili, ako tvrdia. Skoro nikto mi ich nedal. Pytal som sa na to, či tam majú napísané rozpis, že koľko platia za teplo, vodu, električku a väčšina z ľudí tvrdí, že to tam nie je napísané. Pytal som sa na podlžnosť voči mestu.

Na najomnom nemajú žiadne dlžoby, alebo len malé okolo 30-50 euro max. Najhoršie to je s tou vodou, ktorú splacajú poväčšinou. Pripadne smeti ešte nemajú vyplatené. Všetko mi len tak ústne vravia, moc mi papiere nechceli ukázať. Ako keby sa všetci chcú ukázať v čo najlepší svetle predomnou – to je môj pocit.

Neveria nám. A sú už aj otravení z toho, že ich stále utešujem. Ako keby chceli radšej pocítiť ten najhorší scenár. Lebo si myslia, že ten sa im udeje.

Keď sedím u W. a sú tam všetci, tak sa nevedia predom mnou uvoľniť ako keby. Hrajú masky tých najlepších, akými vedú byť, tým pádom toho moc nepovedia etc.

Potreba konzistentného informovania nájomníkov o našej činnosti, zhromaždenia info o plánoch nájomníkov a zadlženosti jednotlivých bytov. Zistiť, ktoré dlhy je pre nich výhodné splatiť ASAP a na ktoré trebárs môžu kašľať.

V jednom momente vybehol za mnou na chodbu aj pan, ktorý býva vedľa X. Minulý týždeň, keď som sa snažil s ním skontaktovať, tak na mňa len medzi dverami nakrival, že on už má ubytovanie a že nevie prečo obranujem tú sebranku v panelaku, že to nemá zmysel a mám sa na to vyjebať. No dnes sa tento pan, ktorého meno som sa nestihol dozvedieť, stal sebrankou, voči ktorej tak ostro vystúpil minulý týždeň. V Slobodarni ho dali na poradovníka a povedali mu bachorku ako každému, že sa mu ozvu. Lenže včera mu oznámili, že ho neberu, lebo je zo Zltaku a že nechcú, aby ľudia dopratali sväty do Slobodarne. Jak na mňa krival dnes na chodbe, tak vysli aj ostatní na chodbu a začala cowbojka. Ľudia sa prekríkávali, že ničomu už neveria, kým to nebude na papieri a podobne. Všetci sa proste boja, že prídu policajti vypratávať bytovku.

Čo tam budeme presadzovať? Realistickejšie je ísť po Housing First (než ľudské zdroje), zostáva najlepší subjekt, ktorý by administroval celý proces.

Kľud a možnosť preberať veci bez napatia bude podľa mňa až ku koncu týždňa, keď sa nenaplnia katastrofické scenáre, ktoré si medzi sebou siriť a utvrďujú sa v tom. Elektrikár sa dlho nezdržal. Pytal som sa ho, či by nemohol skontrolovať

istice, lebo sa chystáme zapnúť v bytovke cca 10 radiátorov. On povedal, že s tým nemajú spoločne rozvodne nič spoločné. Že to by trebalo skontrolovať v každom byte osve, chcel vidieť nejaké istice, tak sme šli akurát k Q. a to keď uvidel, tak povedal, že to treba nanovo natahať. Pytal som sa ho, či sa nemože stať, že zapneme tie radiátory a zhoria spoločne istice, na čo odpovedal, že nie. S tým nič nemajú, maximálne bude vyhadzovať poistky v jednotlivých domácnostiach. Najhoršie to je momentálne asi u X. Majú zimu v byte a káble rôzneho druhu sú spojené izolopou, ktorá je vonku na daždi. Pravidelne im vyhadzuje poistky, naposledy X. mama oľiala predlžovacku, tak to zas zhorelo.

A u E je taký problém, že keď je zima a prší, tak jej staci, že si ráno zapne žiarovku len a vyhodí jej poistky, lebo že nad ňou v byte je zatečený istic či čo.

Zatial sa mi podarilo od fotiť 15 listov, zajtra pokračujem. Vela ľudí sa na to stazuje, lebo im vyrubili číslo o ktorom vobec netušili a nie sú si vedomí, že by taku podlžnosť mali – niektorí majú osobného prijemcu (či ako sa to vola). Odporučil som im, nech si pýtajú presný rozpis tej dlžoby, lebo v liste to je tak vagne napísané, že za služby spojené s prenajom. Nech vieme aspon u niekoho, že či to je nedoplatok za vodu, proste nech sa dopatrujú tí ľudia, že za čo majú platiť.

O. dosť láka predstava osloviť nejakú inštitúciu. Ak by sme to chceli skúsiť, je treba k tomu výhľadovo nachystať materiály, hlavne nejakú ekonomickú rozvahu podloženú trebárs case study.

Čo sa týka celkovej nálady, v bytovke sa nič nezmenilo. Ľudia chcú odtiaľ preč, cítia sa tam uväznení, neustále si hľadajú rôzne cestičky, ako odtiaľ. E som odporučil, že nech si zmení trvalý pobyt k niekomu inému na chvíľu, nech jej nesvieti Ž1 v občianke, nech sa nahodí do pekného oblečenia a nech tak chodí na obhliadky bytov, no bez finančnej pomoci na kaucie sa nikto aj tak nikam nemôže pohnúť. To je najväčšia kotva.

Jo a kupil som dnes radiatory, take turbo, brutálne...mali likvidáciu v OK Electro – jeden za 37 eur. Blocik sa nachadza tu na drive.

Udělat něco hezkýho – co se ukáže všem, uděláme něco hezkýho, ale nebudeme o tom mluvit.

Este skusame taky manever, ze by sli nachvilku k rodine niektorí, dali si trvale bydlisko na mesto a potom sa snazili chodit na obhliadky. Niektorí maju super dochodky 340 a 390, s cim by vedeli vyplatit jednoizbak, ale maju ten zadrhel, ze su zo Zltaku.

V Žltáku panuje dosť depresívna nálada, pretože ľudia vidia, že to tam ľudia pomaly opúšťajú a ostávajú len tí, čo sa fakt nevedia pohnúť z miesta.

Vcera som chcel ist kupit Ethernet kabel, tak som vecer zavital do jedneho elektro obchodu, popisal som kabel predajcovi, ten na mna asi 5 sekund len cumel, kabel ocividne mal, ale povedal mi, ze mam ist oproti cez cestu za chlapcami, ti ho urcite maju. Z obchodu som vyssiel s dost blbým paranoidným pocitom, pretože viem, ze chlapci ho urcite nemaju, oni take veci ani nepredavaju a on ho stopro ma. Vseobecnej paranoji v pokrocilom stadiu sa vobec ale vobec necudujem.

Bola schválená dotácia „dostupné bývanie s prvkami Housing First“ – aké budú ďalšie kroky?

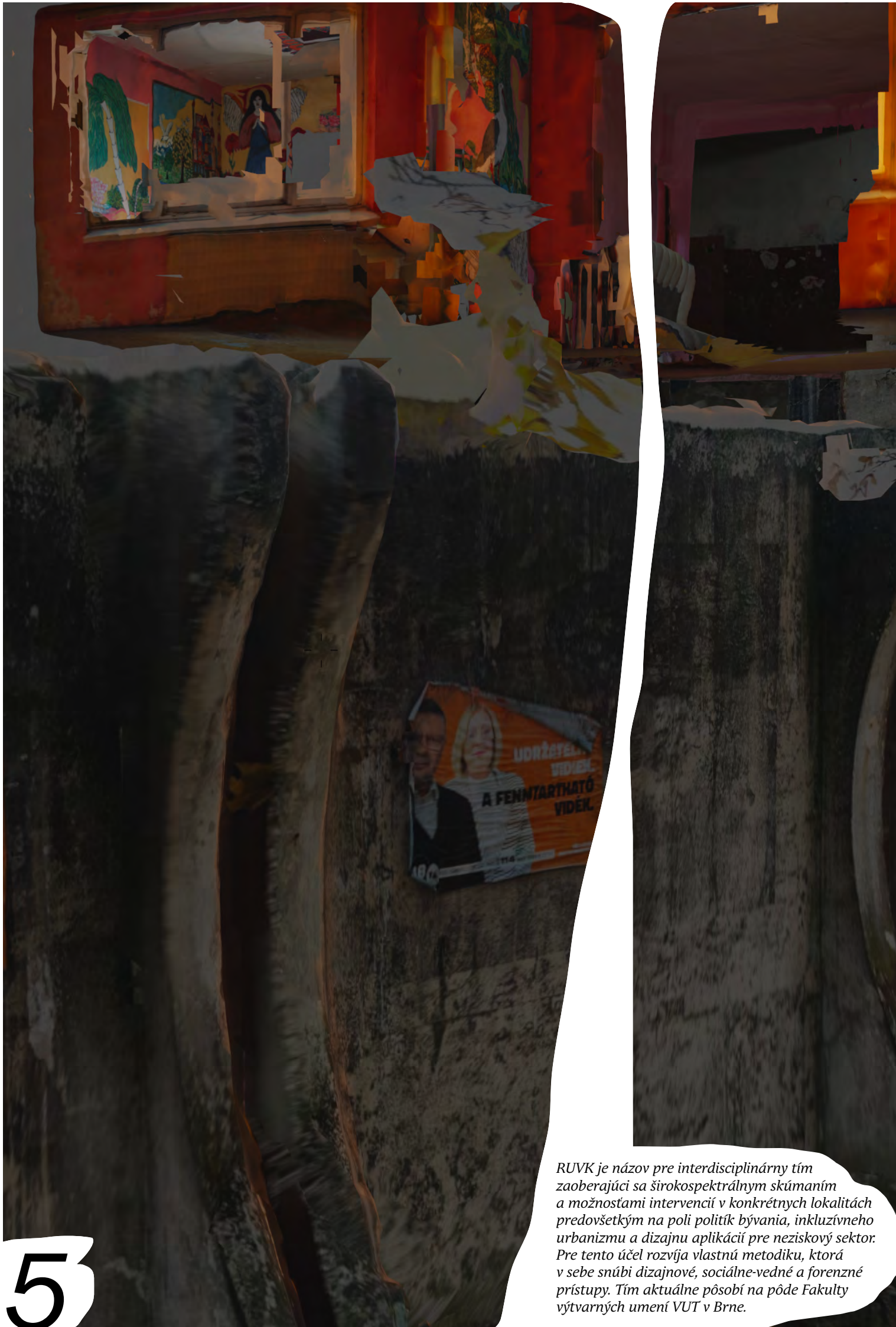
Takto sa nám všetko poplietlo.

Takáto clivota, čo sa ani vypovedať nedá, nás zavalila.

„Ako je nám otrasne a ťažko, že žijeme,“ povedali nám steny. „Ako je nám otrasne, čo je nám?“ povedali by sme my, ale už sme nemohli. „Podme sa zase vystriedať. Vy budete chodiť, nadávať a zomierať a my budeme mlčky chátrať,“ povedali nám steny. „Podme, podme sa čím skôr vystriedať,“ povedali by sme, ale už sme nemohli. Živé, rozochvené, novorodené nám robili takéto výčitky a ich ponosy nás zalievali, bezbranných, bezslovných, bezduchých až po okraj. Ale už sme sa vypli a spamätali sa. Zbavili sa príšerných vídií, vyliezli sme z tej tmy a tu – predsa len počujeme hlas, ležíme vo svojich posteliach, počúvame so zatajeným dychom.

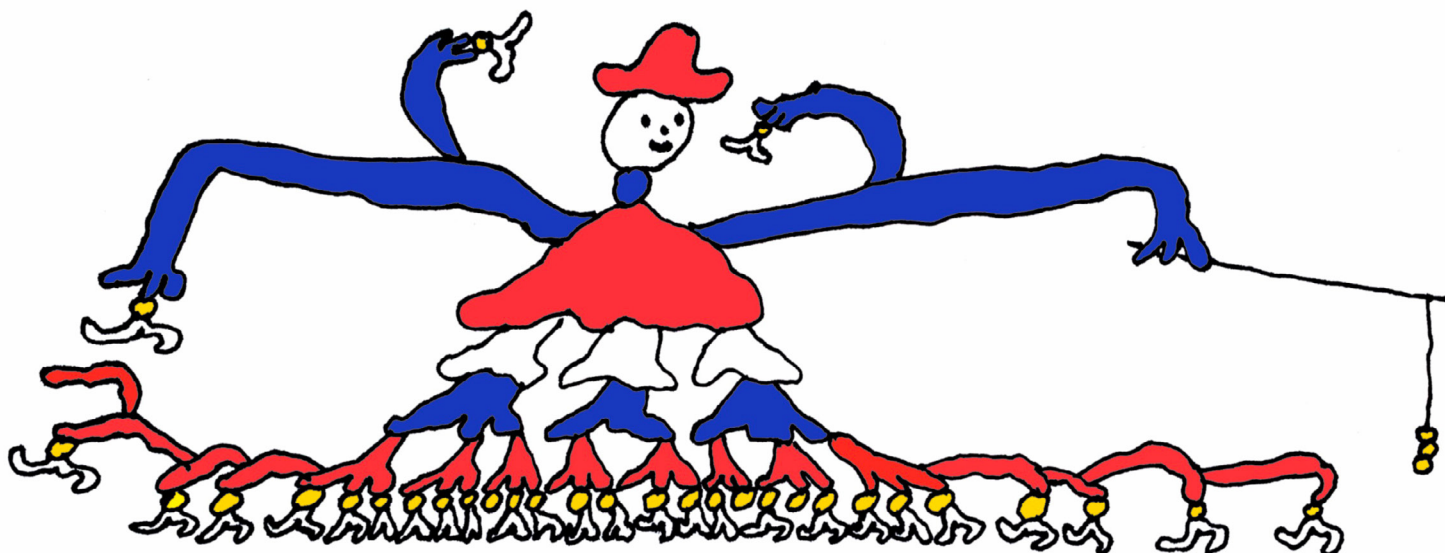
Za toto nás potrescú.

Včera prišli faktúry za elektrinu.

5

RUVK je názov pre interdisciplinárny tím zaoberajúci sa širokospektrálnym skúmaním a možnosťami intervencií v konkrétnych lokalitách predovšetkým na poli politik bývania, inkluzívneho urbanizmu a dizajnu aplikácií pre neziskový sektor. Pre tento účel rozvíja vlastnú metodiku, ktorá v sebe snúbi dizajnové, sociálne-vedné a forenzné prístupy. Tím aktuálne pôsobí na pôde Fakulty výtvarných umení VUT v Brne.

V tomto článku sa ponorím do sveta ruských hyperbohatých. Preskúmam historické a kultúrne aspekty ich filantropických aktivít a pokúsím sa zodpovedať otázku, do akej miery sú kompatibilné s konceptom filantropkapitalizmu. Táto výskumná agenda so sebou prináša niekoľko problémov. Po prvé, títo zámožní jednotlivci sa pokúšajú obhájiť svoje megabohatstvo v spoločnosti, ktorá zámožnosť ešte donedávna považovala za zločin a v ktorej sa priepasť medzi bohatými a chudobnými rozšírila na jednu z najväčších na svete. Po druhé, filantropkapitalizmus je zo svojej podstaty antitezou dejín filantropie v Rusku, kde vždy podliehala kontrole zo strany vysoko centralizovaného štátu. Po tretie, novým majetným elitám v Rusku chýba dedičné právo kapitalistickej triedy vychovanej v súlade s buržoáznymi hodnotami a so vštepeným zmyslom pre povinnosť a poslanie. To predstavuje značný problém: ako prízvukoval Max Weber, držitelia moci a majetku chcú veriť, že ich úspechy sú zaslúžené tým, kým sú a čo predstavujú.¹ Odkedy si prvá generácia ruských hyperbohatých upevnila svoj majetok, stal sa pre nich dôležitým aj pocit, že si svoje pozície a privilégia zaslúžia. V dôsledku tohto posunu priorit sa sociálna zodpovednosť majetných elit stala ich povinnosťou, čo v novom tisícročí vyústilo do rapídneho nárastu charitatívnych príspevkov. Filantropia je zvlášť dôležitá pre starších príslušníkov vyššej triedy, ktorí už uvažujú o tom, čo po nich ostane.

V ranom postsovietskom období sa však ešte nič z toho neriešilo. V deväťdesiatych rokoch samotné peniaze predstavovali extrémnu prestíž – a to bez

¹ Weber, Max, From Max Weber: *Essays in Sociology*. Translated and edited by Hans Heinrich Gerth and C. Wright Mills. London: Routledge, 1991, s. 271.

ohľadu na ich pôvod. Keď teda boháči prekonalí svoje nutkanie nahonobiť si ešte viac, objavili príležitosť zaoberať sa svojou kultúrnou a duchovnou identitou. Pierre Bourdieu² tento luxus nazval privilegiom bohatstva. Rusi a Rusky z vyšších tried sa väčšmi začali venovať intelektuálnym činnostiam a dávajú si záležať, aby pôsobili kultúrne. Chýbajú im však kultúrne vzory buržoáznych predkov, a preto sa spoliehajú na ruskú inteligenciu s jej hodnotami prefiltrovanými sovietskou skúsenosťou.³ Ako uvidíme ďalej, toto dedičstvo je do značnej miery kompatibilné s filantrokapitalistickými myšlienkami.

Empirické dáta

Materiál, ktorý v tomto článku analyzujem, vychádza z osemdesiatich rozhovorov s podnikateľmi a ich partnerkami či deťmi. Tieto rozhovory som nahrála v rokoch 2008 až 2017, väčšinou v Moskve. Moji respondenti a respondentky majú vlastnosti typické pre postsovietskú elitu. Ich najvýraznejšou črtou je vysoká vzdelanosť.⁴ Pre tento článok som vybrala osem respondentov a štyri respondentky. Všetci oslovení sú filantropi a filantropky a prevádzkujú vlastnú charitu (mnohí paralelne s ich korporátnymi nadáciami) či nadáciu, prípadne sú aspoň ich spoluzakladateľmi a spoluzakladateľkami a intenzívne sa na ich chode podieľajú. Všetci ôsmi muži sú žiteľmi svojich rodín. Tri zo štyroch žien sú manželky bohatých Rusov; štvrtá má zámožného brata. S výnimkou jedného páru, s ktorým som sa zhovárala v roku 2009, všetky tieto rozhovory prebehli v rokoch 2015 až 2017.

V dvoch skorších rozhovoroch z roku 2009 som sa zhovárala s Mariou Eliseevou a Iliom Segalovichom, spoluzakladateľom Yandexu. Ide o štvrtý najväčší vyhľadávač na svete, ruský ekvivalent Googlu. Segalovich umrel na rakovinu v roku 2013 vo veku necelých päťdesiat rokov. Jeho manželka Eliseeva založila svoju nadáciu Máriine deti v raných deväťdesiatych rokoch. Obaja manželia sa aktívne zapájali do jej aktivít.

Veronika Zonabend je manželkou Rubena Vardaniana, ktorý sa narodil roku 1968 a je bývalým výkonným riaditeľom a väčšinovým akcionárom investičnej banky Troika Dialog. V roku 2017 malo jeho imanie hodnotu 950 miliónov dolárov.⁵ Manželia prostredníctvom svojej nadácie Iniciatívy pre rozvoj Arménska v tejto krajine prevádzkujú medzinárodnú internátnu školu. Ide o United World College Dilijan, o ktorú sa stará Veronika. Jej manžel je zasa zaangažovaný v Moskovskej škole manažmentu Skolkovo, ktorú spoluzakladal. Súčasťou tejto školy je aj výskumné centrum, ktoré vzniklo v roku 2013 za účelom výskumu filantropie, sociálneho podnikania a nástrojov, ako majetok prvej generácie bohatých Rusov a Rusiek odovzdať tej nasledujúcej.

Irina Sedykh je manželkou metalurgického magnáta Anatolia Sedykha, hlavného akcionára Spojenej metalurgickej spoločnosti (OMK). Ide o druhého najväčšieho ruského výrobcu potrubí a najväčšieho výrobcu železničných kolies. Anatolii Sedykh je tiež prezidentom charitatívneho fondu OMK-Uchastie (OMK-Účasť), ktorý sa zameriava na vzdelávanie, zdravie a deti so špeciálnymi potrebami. Irina Sedykh vedie dozornú radu fondu a je priamo zapojená do jeho aktivít.

Štvrtou ženou je Irina Prokhorova. Narodila sa v roku 1956 a je sestrou Mikhaila Prokhorova, ktorý je od nej o deväť rokov mladší. V roku 2009 bol najbohatším Rusom s majetkom v hodnote 22,6 miliardy dolárov (do roku 2017 sa táto hodnota znížila na 8,9 miliardy dolárov). Prokhorova založila *New Literary Observer*, popredný ruský intelektuálny magazín a vydateľský dom. Vedie filantropickú nadáciu nazvanú po jej bratovi.

2 Bourdieu, Pierre, *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge and Paul Kegan, 1984.

3 Schimpfössl, Elisabeth: *Rich Russians: From Oligarchs to Bourgeoisie*. New York: Oxford University Press, 2018, s. 83, 97.

4 Kryshtanovskaia, Olga: *Anatomiia Rossiiskoi elity* (Anatómia ruskej elity). Moskva: A. V., 2004, s. 341–342.

5 Všetky údaje o majetku respondentov som čerpala z *Forbes Russia*.

Piotr Aven sa narodil v roku 1955 a je predsedom najväčšej ruskej súkromnej banky Alfa-Bank. V roku 2016 mal jeho majetok hodnotu 4,6 miliardy dolárov. Je spoluzakladateľom charity Čiara života, ktorá zabezpečuje operácie pre deti, a Philantropy Group Genesis, ktorá poskytuje globálnu podporu rusky hovoriacim židom. S Avenovými umeleckými zbierkami sa pravidelne možno stretnúť v rôznych galériách a múzeách, kam ich pravidelne prepožičiava. Zasadá tiež v dozorných radách viacerých múzeí a univerzít.

Vadim Moskovich sa narodil v roku 1967 a je riaditeľom agroindustriálneho holdingu Rusagro, ktorý je najväčším ruským producentom cukru a bravčoviny. V roku 2016 mal jeho majetok hodnotu 2,3 miliardy dolárov. Moskovichovu hlavnú filantropickú činnosť predstavuje jeho vlajková loď, škola pre mimoriadne nadané deti. Do tohto projektu vložil už 50 miliónov dolárov a ďalších 150 miliónov nasmeroval do nadačného fondu, ktorý školu udržiava v prevádzke.

Alexander Svetakov sa narodil v roku 1963 a tiež sa špecializuje na školy; na rozdiel od Moskovicha sa však zaoberá vzdelávaním detí so znevýhodnením. Svetakov je majiteľom Absolut Group, ktorá sa venuje nehnuteľnostiam, obchodu a poisťovníctvu. V roku 2017 mal jeho majetok hodnotu 3,3 miliardy dolárov.

Roman Avdeev sa narodil v roku 1967 a vlastní Moskovskú úverovú banku, jednu z najbohatších ruských finančných inštitúcií. V roku 2014 mal Avdeevov majetok hodnotu 1,4 miliardy dolárov. Prevádzkuje nadáciu venujúcu sa pomoci sirotám a náhradným rodičom.

Ziyavudin Magomedov sa taktiež narodil v roku 1967 a je hlavným majiteľom Summa Group, ktorá investuje do logistiky, strojárstva, stavebníctva, telekomunikácií, ropy a plynu. V roku 2014 mal jeho majetok hodnotu 1,4 miliardy dolárov. Jeho Dobročinná nadácia PERI pôsobí predovšetkým v Dagestane, odkiaľ Magomedov pochádza; jej finančné zdroje však môžu čoskoro vyschnúť. Keď mal Magomedov v marci 2018 aj s rodinou odletieť do Spojených štátov, spolu s jeho bratom ho zatkli a obvinili zo založenia organizovanej zločineckej skupiny a sprenevery verejných financií. Tridsiateho mája 2018 súd predĺžil Magomedovu väzbu do 5. augusta 2018. (V roku 2021 je stále vo väzbe, pozn. prekl.) V najhoršom prípade mu hrozí až tridsaťročný trest.⁶

Zvyšní dvaja respondenti nie sú miliardári. Ich majetok je ťažké odhadnúť. Igor Tsukanov sa narodil v roku 1962, je bývalým finančníkom a zároveň jediným respondentom, ktorý trvalo žije v Londýne. Hodnotu svojho majetku nikdy nezverejnil. Jeho zbierka ruského povojnového umenia je jedna z najväčších na svete. Prostredníctvom Rodinnej nadácie Tsukanov organizuje rôzne filantropické projekty. Oleg Sysuev sa narodil v roku 1963 a je členom predstavenstva Alfa-Bank. V deväťdesiatych rokoch bol námestníkom riaditeľa prezidentskej kancelárie, podpredsedom vlády aj ministrom práce. Sysuev je spolu s Piotrom Avenom a ďalšími spoluzakladateľom Čiary života.

Filantrokapitalistické idey medzi ruskými hyperboháčmi

Dnešná generácia hyperbohatých vyrástla na sovietskej propagande, ktorá ich učila, že kapitalistický systém nevyhnutne produkuje zisky menšiny na úkor väčšiny.

Realita deväťdesiatych rokov túto sovietsku propagandu do veľkej miery potvrdila: kým sa nové zámožné elity rýchlo obohacovali, hrubý domáci produkt krajiny sa prepadol na polovicu, životný štandard populácie sa rozpadol a miera chudoby vystrelila do enormných výšok.⁷

V období ropnej konjunktúry nultých rokov začali spomienky na sovietsku propagandu a vražedný kapitalizmus deväťdesiatych rokov blednúť, čo vytvorilo prajné podmienky pre filantropokapitalistické idey. Oligarcha Aven je presvedčený, že súkromný sektor vytlačí štát a že vo financovaní sociálnej infraštruktúry budú čoraz väčší podiel zaujímať súkromné zdroje. Pokrývať by mali všetko od zdravotníctva až po kultúru. Takýto vývoj považuje za inherentnú súčasť logiky trhu: „S rozvojom kapitalizmu sa zjavuje a rastie aj súkromná filantropia.“ Podľa Avena je posilňovanie filantropie zvlášť dôležité v Rusku, kde je potrebné rehabilitovať súkromné vlastníctvo.

Čiara života, ktorú založili akcionári Avenovej banky, je projektom oligarchu Mikhaila Fridmana. Sysuev, jeden z akcionárov banky, mi povedal: „Misha [Mikhail] svoju úspešnú podnikateľskú stratégiu založenú na podnikateľských technológiách, dobrom manažmente, motivácii s jasnými cieľmi, auditoch a kontrole uplatnil aj pri charite.“ Sysuev sa zamyslel aj nad slabunami tohto prístupu: „Chýbajú nám emocionálne pohnútky, čosi, čo by zasahovalo priamo srdce,“ priznal. „Ale možno je to aj dobré. Nerozdávame peniaze, ak nad nimi nemáme kontrolu od začiatku až do konca.“

Podľa bývalého finančníka Igora Tsukanova vedia úspešní podnikatelia najlepšie, ako dosiahnuť konkrétne výsledky, ako zrealizovať projekt, ako zorganizovať veľké podujatie. Lahko sa dokážu preladiť z jedného projektu na druhý a svoje schopnosti vedia uplatniť v rôznych sférach, nielen v biznise. Keď Tsukanov s podnikaním skončil, hľadal niečo nové: „Hľadal som niečo, čo by malo jasné ciele, časový rámec a rozpočet. Príslušné schopnosti som nadobudol pri podnikaní a zúročil ich v umení.“ Svoju filantropiu považuje za vysoko systematickú a má z nej radosť; dnes je jedným z najvýznamnejších zberateľov ruského povojnového umenia. „Organizácia výstav vyžaduje úsilie, logistiku a intelektuálny vklad. Ide o veľké projekty,“ tvrdí.

Ostatní respondenti nevyjadrili filantropokapitalistické idey takto explicitne, avšak isté ich prvky v odpovediach vystopovať možno. Zonabend, ktorá o sebe a svojom manželovi Vardanianovi hovorí ako o sociálnych podnikateľoch, má k filantropii rovnaký postoj ako k trhu. Manželia boli medzi prvými, ktorí začali „pomáhať systematicky... Bez dlhodobu udržateľného systému nemožno dosiahnuť nič.“ Magomedovova nadácia prevádzkuje podnikateľský inkubátor inovácií, ktorého cieľom je rozvíjať v dagestanskej mládeži podnikateľsko-informatické schopnosti. Moshkovich chce mať vo svojom projekte „jasne definované ciele a plán, ako ich dosiahnuť, ako vyhodnotiť úspech atď.“ Jeho zámerom je vybaviť svojich absolventov takými schopnosťami, aby mohli konkurovať Západu.

Filantropokapitalizmus presadzuje myšlienku, že princípy súťaživosti reprezentujú slobodu voľby a individualizmus. Túžba vyjadriť svoju individualitu a zažiť slobodu voľby má v Rusku paradoxný dôsledok: prístupy filantropov sa vzájomne len sotva líšia. Absolútna väčšina charitatívnych donorov podporuje deti a pomoc tejto skupine je najčastejšou podobou charity v Rusku.⁸ Príčina spočíva v prvom rade v tom, že v značne nedôverčivej spoločnosti možno veriť jedine deťom.⁹ V druhom rade je podpora detí investíciou do budúcnosti Ruska. Práve o tento problém sa vyššia trieda

7 Scheidel, Walter: *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017, s. 222.

8 Khodorova, Julia: *Russia Giving: Research on Individual Giving in Russia*. Moscow: Charity Aid Foundation Russia, 2014. A Skolkovo Center for Management: *Issledovanie vladel'tsev kapitalov Rossii* (Štúdia ruských držiteľov kapitálu). Moskva: Center for Management, Wealth, and Philanthropy, 2015, s. 78, 81.

9 Hosking, Geoffrey: *Trust: A History*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

zaujíma čoraz viac. V treťom rade je podpora detí v súlade s ruskou tradíciou charity, ktorá kladie dôraz na zhovievavosť voči pasívnym príjmatelom almužny.¹⁰

Michael Edwards vystríha pred tým, aby sa princípy súťaživosti presadzovali aj v treťom sektore.¹¹ S veľkou pravdepodobnosťou budú totiž neziskový sektor tlačíť k šetreniu v kľúčových oblastiach ich pôsobenia, vyhýbaniu sa najzložitejším a najnákladnejším problémom a prehliadaniu vylúčených, ťažko prístupných skupín. Vo svojej čistej podobe princípy súťaživosti nevyhnutne vylučujú starostlivosť o skupiny, ktoré pre spoločnosť nie sú dosť „užitočné“. Nejde však o hlavnú príčinu, prečo sa ruskí filantropi len málo zaujímajú o iné skupiny než deti, či už sú to migranti, bezdomovci, drogovovo závislí, bývalí väzni, či dlhodobo nezamestnaní. Dominujú tu takmer sociálno-darwinistické postoje, ktoré boli príznačné pre deväťdesiate roky s ich sloganom „človek človeku vlkom“: práceschopní by si na seba mali zarobiť sami a tí, ktorí sú strojcami svojho vlastného nešťastia, nemajú nárok na nijaké zľutovanie.¹²

Štát a dejiny ruskej filantropie

Filantrokapitalistické idey sa už pri svojom zrode museli konfrontovať s vtieravým ruským štátom. Z tejto perspektívy v Rusku historicky takmer nie je na čom stavať. Filantropia sa pôvodne spájala výhradne s aristokraciou a monarchiou. Cári si držali pevnú kontrolu nad tým, kto a komu mohol byť darcom. Sami pritom preukazovali štedrosť a poskytovali dámam z kráľovského dvora priestor, aby sa venovali filantropickej činnosti. Výsledkom bol vznik veľkého množstva vzdelávacích, zdravotníckych, umeleckých a kultúrnych inštitúcií.¹³ Príkladom je Štátna Ermitáž, ktorej základom je umelecká zbierka Kataríny Veľkej a ktorú pre verejnosť sprístupnili v roku 1852. Uprostred a koncom 19. storočia, keď industrializácia Ruska nabrala na rýchllosti, zhromaždili priemyselníci, finančníci a obchodníci dostatok bohatstva, aby časť z neho mohli venovať na charitatívne účely. Ich filantropia pokrývala široké spektrum oblastí, od podpory kultúrnych inštitúcií a vizuálneho umenia až po financovanie sociálnych fondov či zabezpečenia.¹⁴ V myslení súčasných filantropov sa najviac odráža práve toto obdobie. Zonabend mi povedala, že pred prvou svetovou vojnou bola až polovica vzdelávacích inštitúcií financovaná z darov dobrodincov a všetky kresťanské školy fungovali vďaka súkromným zdrojom príslušných komunit, cirkví a jednotlivcov: „Bohatí cítili zodpovednosť za rozvoj svojej krajiny.“ Ich darcovstvo hodnotila veľmi pozitívne a vztiahla ho späť na charakter štátu: „Vždy to tu tak bolo. Vždy tu bola veľká byrokracia, ktorú riadili ľudia bez špeciálneho záujmu o blaho svojich ľudí. Zodpovednosť za starostlivosť o krajinu a jej ľudí tak pripadla bohatým.“ Podľa Zonabend sa v dôsledku revolúcie v roku 1917 tento zmysel pre povinnosť vytratil. Ba čo je horšie, „mnohí filantropi tých čias revolucionárov ešte podporovali“.

Za sovietskej vlády úradu sociálne zabezpečenie plne inštitucionalizovali a zakázali všetky filantropické aktivity. Vnímali ich ako kapitalistickú prax, ktorá podkopávala úlohu komunistickej strany.¹⁵ Filantropia však naďalej fungovala, aj keď sa o nej hovorilo iným slovníkom. Vysokopostavení straníci podporovali umenie dokonca aj v tých najťažších podmienkach tridsiatych rokov.¹⁶ V povojnovom Sovietskom zväze charitatívne úlohy bežne plnili rôzne organizácie komunistickej strany.¹⁷ Niektorí moji respondenti, napríklad Segalovich, si veľmi jasne vybavujú nielen tieto kamuflované charitatívne činnosti pri príležitosti návštev sirotincov a podobných inštitúcií, ale tiež vlastnú účasť na nich a záväzok v nich pokračovať.

10 Dinello, Natalia: "Philanthropy in Russia and the United States: Elites and Philanthropy in Russia." In: *International Journal of Politics, Culture, and Society* 12, č. 1: 109–33, 1998.

11 Edwards, Michael: „Philanthrocapitalism: After the Goldrush“. In: *openDemocracy*, 20. marec 2008, dostupné online: https://www.opendemocracy.net/en/philanthrocapitalism_after_the_goldrush/

12 Schimpfössl (pozn. 3.), s. 110.

13 Khodorova (pozn. 8).

14 Dinello (pozn. 10), s. 117–119.

15 Kurilla, Ivan: „Civil Activism without NGOs: The Communist Party as a Civil Society Substitute“. In: *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, roč. 10, č. 3, 2002, s. 392–400.

16 Fitzpatrick, Sheila: *On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015.

17 Dinello (pozn. 10), s. 115.

18 Gambrell, Jamey: „Philanthropy in Russia: New Money under Pressure“. In: *Carnegie Reporter* 3, č. 1, 2004, dostupné online: www.carnegie.org/reporter/09/philanthropy/index.html

19 Khodorova (pozn. 8).

20 Coutts: *Million Dollar Donors Report 2014*. Dostupné online: philanthropy.coutts.com/en/reports/2014/russia/findings.html

21 Livshin, Alexander a Richard Weitz: „Civil Society and Philanthropy under Putin“. In: *International Journal of Not-for-Profit Law* roč. 8, č. 3, 2006, s. 7–12.

22 Dzutsati, Valery: „Kremlin Pushes Dagestani Billionaires to Invest in Dagestan“. In: *Eurasia Daily Monitor*, roč. 11, č. 115, 2014. Dostupné online: jamestown.org/program/kremlin-pushes-dagestani-billionaires-to-invest-in-dagestan-2

V raných deväťdesiatych rokoch sa veľký okruh nových ruských podnikateľov začal venovať charitatívnym aktivitám, tie však boli sporadické, nesústreďené a nekoordinované. Verejnosť ich považovala jednak za seba propagáciu, jednak za pokus nových boháčov ulaviť svojmu svedomiu a zapôsobiť na štátnu moc.¹⁸ Po tom, čo sa ekonomika zotavila z finančnej krízy z roku 1998, sa charita rapídne rozmohla.¹⁹ Čoraz viac firiem začalo dávať svojim korporátnym filantropickým programom inštitucionálnu podobu. Kľúčovú rolu vo viacerých prípadoch zohrali väčšinoví akcionári. Ruské firmy si tiež začali osvojovať koncept korporátnej sociálnej zodpovednosti.²⁰ Dialo sa tak sčasti pod vplyvom intenzívnejšieho styku so západnými partnermi a sčasti pod vplyvom Vladimira Putina. Krátko po nástupe do prezidentského úradu začal často hovoriť o *sociálnej zodpovednosti*, čím dával najavo, že od majetnej vrstvy očakáva zaplnenie vákua vzniknuteľného po ústupe štátu. Jeho výzvy sa stretli so želaným účinkom. V roku 2006 smerovalo v Rusku takmer deväť z desiatich donácií štátnym organizáciám prevádzkujúcim zdravotnícke zariadenia, domovy sociálnych služieb, sirotinca a kultúrne inštitúcie. Súkromní darcovia suplovali štát tam, kde zlyhal.²¹

Cynici považujú takéto filantropické aktivity za prejav snahy uchovať si Putinovu priazeň. O Romanovi Abramovichovi je známe, že musel napumpovať obrovské peniaze do Čukotky, vzdialeného ďalekovýchodného regiónu, s ktorým nebol spojený inak ako tým, že ho roky reprezentoval v Rade federácie, hornej komore ruského parlamentu. Zaznievajú aj pochybnosti o tom, či Magomedovov záujem o rodný Dagestan nie je skôr „nutným zlom na získanie si priazne Kremľa“, ktorý potrebuje spacificikovať islamistický extrémizmus v regióne, než prejavom vlastenectva a solidarity.²²

V roku 1999 založil Vladimir Potanin, o šesťnásť rokov neskôr najbohatší muž Ruska, prvú súkromnú nadáciu, ktorú pomenoval po sebe. Množstvo súkromných

nadácií odvtedy stabilne rastie. K roku 2013 ich bolo v Rusku evidovaných približne sedemdesiat. Mnohé z nich sú financované svojimi zakladateľmi.²³ Tieto súkromné organizácie vznikli paralelne k tým korporátnym; niektorí filantropi realizujú svoje dobročinné aktivity prostredníctvom svojich firiem. Väčšina z nich chce mať plný dohľad nad svojimi filantropickými aktivitami, čo je jeden z dôvodov, prečo mnohé nadácie realizujú projekty priamo a nie za pomoci sprostredkujúcich článkov, spravidla mimovládnych organizácií (MVO).

Ďalším dôvodom je, že sektor MVO je v Rusku vnímaný ako skorumpovaný, podvodný a nekompetentný.²⁴ V dôsledku ukrajinskej Oranžovej revolúcie z roku 2004 Putin obvinil zahraničné mimovládne organizácie (okrem iných aj Amnesty International) z toho, že sú nástrojmi zahraničného vplyvu a tajne podvracajú ruské záujmy. Prijatie dvoch zákonov zameraných špecificky na MVO – zákon o „zahraničných agentoch“ z júla 2012 a zákon o „nežiaducich organizáciách“ z mája 2015 – tento sektor oslabilo ešte viac. Popri útoku na mimovládne organizácie vláda vytvorila prajnejšie prostredie pre súkromných filantropov.²⁵ V roku 2007 bol prijatý dotačný zákon, ktorý dotačné príjmy oslobodil od dane, a v roku 2012 boli predstavené daňové stimuly pre donorov-jednotlivcov. Mimovládne organizácie lojálne Kremľu vďaka tomu nadobudli vplyv a prestíž.²⁶

V mnohých západných krajinách zvyknú filantropi svoje dary rozdeľovať medzi oblasti, kde ekonomicky pôsobia, resp. kde vyrastali, a zahraničie.²⁷ Patriotizmus je dôležitým aspektom ich darcovstva a v Rusku je ešte významnejší: tamojší filantropi sa zameriavajú takmer výhradne na Rusko. Aj v rámci krajiny sú geografické zvláštnosti. Keďže ruskí hyperbohatí chcú mať kontrolu nad svojou charitou a väčšina z nich žije v Moskve, dary a filantropické aktivity sú koncentrované v hlavnom meste a jeho okolí.²⁸ Paralelne k tomu sa prírodné zdroje často nachádzajú vo veľmi vzdialených oblastiach a ruský ťažký priemysel je sústredený v ich blízkosti, prípadne inak regionálne koncentrovaný. Väčšina z týchto priemyselných centier sa rozvinula v neskor imperialistickom Rusku a za sovietskych čias. V oboch etapách industrializácie krajiny štát zohral kľúčovú rolu.²⁹

Keď po privatizáciách z deväťdesiatych rokov prevzali budúci oligarchovia veľké priemyselné závody vystavané za Sovietskeho zväzu do svojho vlastníctva, z mnohých sa zároveň stali hlavní zamestnávateľia v regióne či meste, kde sa nachádzajú ich fabriky, bane či ropné vrty. Rozpadávajúca sa sociálna infraštruktúra spôsobila vážne spoločenské nepokoje, ktoré ešte zostrili nízke mzdy a hromadné prepúšťania. Hoci nešlo o oficiálnu zodpovednosť nových majiteľov priemyslu, dezolátne podmienky v mnohých regiónoch ohrozovali ich imidž. Mnohé korporácie sa preto rozhodli založiť svoje nadácie v oblastiach, kde pôsobili ich materské podniky, aby tým zapláťali aspoň niektoré diery podfinancovanej verejnej infraštruktúry. Nadácia Michaila Prokhorova, ktorá vznikla v roku 2004 a vedie ju Irina Prokhorova, svoje aktivity sústreďuje v okolí sibírskeho Krasnojarsku, kde sídli oligarchova firma. Prominentnou súčasťou nadačného programu sú divadelné produkcie a kultúrne aktivity. Gro výroby pod kontrolou Anatolii Sedykha prebieha vo Vykse v nižnonovgorodskom regióne. Jeho nadácia v správe manželky Iriny Sedykh sa zameriava na „spájanie firemných úsilí na sociálnej rovine“. Taktiež každoročne organizuje mestský kultúrny festival.

Prokhorovej a Sedykhov záväzok prispievať ku kultúrnemu rozvoju pripomína poslanie, ktoré si ruskí intelektuáli (mnohí aristokratického pôvodu) vytýčili v druhej polovici 19. storočia. Ich ambíciou bolo viesť roľníctvo k lepšiemu životu, pričom časť intelektuálov toto poslanie poňalo osvietensky a časť s istým paternalizmom.³⁰

23 Coutts (pozn. 20).

24 Livshin a Weitz (pozn. 21); Khodorova (pozn. 8), s. 19; Skolkovo (pozn. 7), s. 78, 81, 83.

25 Coutts (pozn. 20).

26 Robertson, Graeme B.: „Managing Society: Protest, Civil Society, and Regime in Putin’s Russia“. In: *Slavic Review*, roč. 68, č. 3, 2009, s. 528–547.

27 Freeland, Chrystia: *Plutocrats: The Rise of the New Global Super-Rich*. London: Penguin, 2013, s. 73–74. Lloyd, Theresa: *Why Rich People Give*. London: Association of Charitable Foundations, 2004, s. 55.

28 Coutts (pozn. 20).

29 Blackwell, W. L.: *Russian Economic Development from Peter the Great to Stalin*. New York: Watts, 1974.

30 Schimpfössl (pozn. 3), s. 106.

„Chceme ľudí spájať a povzbudzovať k tomu, aby sa zaujímal o druhých,“ vyjadrila sa Sedykh. Ide podľa nej o „spôsob, ako napomáhať rozvoju občianskej spoločnosti“. Prakticky sa toto úsilie realizuje prostredníctvom „dobrovoľníckej pomoci“ pri starostlivosti o znevýhodnené deti. Podľa jej slov sa táto prax ujala; každý rok pribúdajú dobrovoľníci, ktorých charita dokáže zmysluplne zapojiť do svojej práce.

Silný štát, ktorý výrazne zasahuje do individuálnej a korporátnej filantropie, teoreticky nie je kompatibilný s konceptom filantrokapitalizmu. V Rusku však filantrokapitalizmus a silný štát harmonicky koexistujú, ale za predpokladu, že filantropi akceptujú „pravidlá hry“, ako ich stanovujú úrady. „Iste, mnohé veci sú nejasné. S tým sa musíme jednoducho zmieriť,“ tvrdí Zonabend, „ale štát nám neprekáža. Sú tu vcelku skvelé príležitosti. Máme omnoho menej obmedzení ako v Európe.“

Sociálna reprodukcia

V jednom ohľade sa ruský filantrokapitalizmus od predchádzajúcich filantropických úsilí nijak nelíši: taktiež legitimizuje a reprodukuje triednu stratifikáciu spoločnosti. Obhajcovia filantrokapitalizmu to však vnímajú ako jeho pozitívum; veľké bohatstvo prináša peniaze navyše, a práve tie možno investovať do sociálnych projektov. Ba čo viac, spoločenský status zaväzuje a podnecuje zmysel pre povinnosť. Akademici venujúci sa kultúre elit sa touto témou obširne zaoberajú. Slávnym príkladom je Georg Simmel a jeho rozpracovanie konceptu šľachtickej cti.³¹

Hoci sa darcovstvo môže zdať ako vec jednotlivca, často podlieha prísnej regulácii formálnych aj neformálnych pravidiel. Elita je citlivá na otázky typu kto obdarúva koho, kto sa darcovstvu vôbec smie venovať a kto dary smie prijímať. Na Západe je filantropia elit silne spätá s etablovanými a vysoko prestížnymi neziskovými organizáciami. Stať sa členom alebo členkou ich orgánov znamená dovŕšiť svoj spoločenský vzostup.³² V Rusku platia podobné princípy; uskutočňujú sa však prostredníctvom neformálnych praktík založených na osobných vzťahoch. Či formálne alebo neformálne, takéto praktiky zohrávajú úlohu sociálneho katalyzátora, ktorý stráži hranice sociálnej triedy a triedi elity do jednotlivých kruhov. V ich rámci sa tvoria a reprodukovujú vzájomné sociálne zväzky a záväzky, ako tento proces popísal Marcel Mauss.³³

Odhliadnuc od toho, že filantropia upevňuje vzťahy medzi príslušníkmi vyššej triedy, je tiež jedným z najdôležitejších nástrojov na zaistenie trvalého posúvania bohatstva z generácie na generáciu. Prvá generácia ruských boháčov starne a blíži sa k smrti. Svoj nedozerný majetok postúpi dedičom; čoskoro budeme svedkami jedného z najväčších transferov bohatstva, aké si dejiny pamätajú – najmä ak zväzíme, ako málo ľudí bude do tohto prevodu zapojených.³⁴ Na tomto pozadí sa istý tréning vo filantropii stáva neodmysliteľnou súčasťou „správnej výchovy“. Mnohé deti hyperbohatých už sú na ceste k získaniu legitimacy.

Avdeev by bol rád, ak by jeho deti dedičstvo rozvíjali ďalším prevádzkovaním nadácie. Podobne ako mnohí iní, aj on však dbá na to, aby sa rozhodli samé. „Omnoho viac mi záleží na tom, aby žili svoje životy,“ povedal. „Čím sú staršie, tým menej sa im snažím radiť. Staršie dieťa už má právo na vlastné rozhodnutia a vlastné chyby.“ O príležitosti na ne Avdeevove deti nebudú mať núdzu. Svoje bohatstvo neplánuje odkázať žiadnemu z nich – miesto toho dostávajú kvalitné vzdelanie, bývanie a auto.

Podobne aj Zonabend a jej manžel tvrdia, že svoje imanie neprenehajú ako dedičstvo deťom. Moshkovich a Svetakov zamýšľajú prísne vymedziť, koľko toho

31 Simmel, Georg: „Exkurs über den Adel“ (Exkurs k šľachte). In: *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (Sociológia: Štúdie o formách socializácie). Frankfurt: Suhrkamp, 1992, s. 816–831; s. 820.

32 Ostrower, Francie: *Why the Wealthy Give: The Culture of Elite Philanthropy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995, s. 36.

33 Mauss, Marcel: *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge Classics, 2002.

34 Schimpfössl (pozn. 3), s. 150.

deti zdedia, pričom veľká časť ich majetku poputuje charite. Vďaka tomu, že sa deti k peniazom nedostanú „len tak“, budú mať vyššiu šancu nájsť si svoje miesto v spoločnosti a vydobýť si vlastné zásluhy bez ohľadu na to, do akého privilegovaného prostredia sa narodili.

Sociálna nerovnosť

Filantropkapitalizmus sa stal módnym v období zvyšujúcej sa sociálnej nerovnosti, keď zároveň exponenciálne rástlo bohatstvo malej skupiny hyperbohatých. Nikdy predtým sa nožnice sociálnej nerovnosti neroztvárali tak rýchlo, ako v Rusku po rozpade Sovietskeho zväzu.³⁵ V roku 2013 Credit Suisse označila Rusko za jednu z krajín s najvyššou úrovňou ekonomickej nerovnosti na svete.³⁶ Prepad cien ropy v roku 2014 sa prejavil aj v poklese životnej úrovne obyčajných Rusov a Rusiek, ktorú sa podarilo zvýšiť najmä v raných nultých rokoch.³⁷ Bohatí ruskí občania a občianky však sotva pocítili dôsledky kríz či už z roku 2008, alebo 2014; počet dolárových miliardárov sa rýchlo skonsolidoval.³⁸

Svetakov nie vždy rozumie svojim menej šťastným krajanom: „Naši ľudia sú špecifickí. Všetko im zobrali, ale dokázali to vydržať.“ Ďalší vravia, že nerovnosť nie je dôvodom na bezsenné noci. „Národ si v posledných dvadsiatich, tridsiatich rokoch výrazne prílešil,“ vyhlásil Aven. Priznal, že problém s príjmovou nerovnosťou existuje (a šokujúce je preňho, že je už taký veľký ako v Spojených štátoch), avšak „skupina veľmi bohatých ľudí je veľmi malá a žije oddelene od zvyšku“. Čo sa týka vysporadúvania sa s touto nerovnosťou, zodpovednosť vidí na strane štátu: „Ide o otázku sociálnej politiky. Sociálna mobilita musí fungovať, nepotizmus je neprípustný.“ Uistil ma, že Rusku nehrozí „absolútne nijaké“ riziko sociálnych nepokojov.

Priemyselníci, ktorí sa v biznise pohybujú na dennodennej báze, môžu s najväčšou pravdepodobnosťou čeliť morálnym dilemám. Anatolii Sedykh v dôsledku krízy z roku 2014 prepúšťal. Jeho manželka mi povedala, že sa do poslednej chvíle snažili zachrániť svoje podnikateľské projekty, či už boli ziskové, alebo nie. Ubezpečila ma, že ich nadácia urobila, čo mohla, aby zmiernila dôsledky prepúšťania. Aj Moshkovich pôsobil tak, akoby sa ocitol v spore so základnými požiadavkami kapitalizmu a svojou vlastnou úlohou v ňom: „Nie som politik, som obyčajný človek. Nerovnosťou sa nezaobieram a ani ma nezaujíma,“ povedal. Problém ho však znepokojuje „v zmysle priamej skúsenosti, v prípadoch, keď sa s ním stretne“. Jeho firma zamestnáva 15 000 ľudí. Poznamenal: „Zvyšovanie produktivity prináša prepúšťanie... Nemá to konca.“ Hoci osobne nie je do týchto výkonných procesov zapojený, zjavne ho znepokojujú; napokon, sú v konflikte s ideou zodpovednosti voči svojim zamestnancom a vyjadrenou snahou zaistiť im slušný život. („Svojim zamestnancom staviame domy, dvíhame im mzdy, vzdelávame ich deti a tak ďalej.“)

Kritici filantropie, ako napríklad Edwards,³⁹ jej vyčítajú, že vládám sa za posledné storočie podarilo prostredníctvom sociálnych programov – najmä pod tlakom sociálnych hnutí a občianskej spoločnosti – dosiahnuť viac. Avdeev by s tým čiastočne mohol súhlasiť. Myslí si, že „bohatí môžu prispieť len svojimi nápadmi“; avšak „hlavná diskusia musí prebiehať v občianskej spoločnosti“. Avdeev vo všeobecnosti prikladá veľký význam ľudu – ide o náhľad, ktorý vychádza z hodnôt z obdobia Sovietskeho zväzu. „Aprílové tézy? Chlieb pre každého?“ opýtal sa rečnícky. „Ako by s tým niekto mohol nesúhlasiť?“ Vzápätí doplnil, že si váži Vladimira Lenina – a to nielen pre jeho

35 Scheidel (pozn. 7), s. 222; Therborn, Goran: *The Killing Fields of Inequality*. Cambridge: Polity, 2013, s. 8.

36 Keating, Giles, Michael O'Sullivan, Anthony Shorrocks, James B. Davies, Rodrigo Llubera a Antonios Koutsoukis: *Global Wealth Report 2013*. Zurich: Credit Suisse, 2013, s. 53.

37 Pirani, Simon: *Change in Putin's Russia: Power, Money, and People*. London: Pluto, 2010, s. 10; Tikhonova, Natalya E. a Svetlana V. Mareeva: „Poverty in Contemporary Russian Society: Formation of a New Periphery“, in: *Russian Politics*, roč. 1, č. 2, 2016, s. 159–183; s. 162.

38 „200 Bogateyshchikh biznesmenov Rossii 2017“ (200 najbohatších podnikateľov Ruska v roku 2017). In: *Forbes Russia*, 20. apríl 2017, dostupné online: www.forbes.ru/rating/342579-200-bogateyshih-biznesmenov-rossii-2017

39 Edwards (pozn. 11).

kvality nadaného propagandistu a novinára. Avdeev vo všeobecnosti sympatizuje s marxistickými myšlienkami, „hoci u Marxa nájdeme veľa utópie. Ale opäť, utopické myšlienky majú aj svoje svetlé stránky.“ Napokon Avdeev vyjadril ľútosť nad tým, že jedna kľúčová Marxova požiadavka ostala nenaplnená: zrušenie dedičstva.

Záver

Pokusy hyperbohatých legitimizovať sa prostredníctvom filantropie posilňujú ich vzájomné zväzky a súdržnosť medzi rôznymi skupinami elít. Zonabend a Vardarian sú v mnohých aspektoch predvojom novej ruskej vyššej triedy. Ich triedne vedomie je vysoko rozvinuté, čo dokazuje nielen ich úsilie o zaistenie vysokého statusu pre svoje deti, ale aj ich inštitúcia venujúca sa príprave ruských boháčov na odovzdanie svojho majetku ďalšej generácii udržateľným spôsobom. Z hľadiska vnútrorodinnej reprodukcie zašli Zonabend a Vardanyan ešte o krok ďalej tým, že za svojho dediča určili charitu namiesto vlastných detí. V skutočnosti ide o najlepší spôsob, ako svojim potomkom zaistiť legitimitu, najúčinnnejšiu a najpôsobivejšiu metódu, akou superbohatí môžu eliminovať stigma svojich detí, že sú od detstva kŕmené zlatou lyžicou.

To isté platí aj pre Avena a Sysueva. Podľa McGoeya prináša filantrokapitalizmus skutočnú novinku: otvorenosť, s akou filantropi priznávajú priaznivý vplyv charity na svoje podnikanie.⁴⁰ Hoci ide o súčasť dlhodobej perspektívy, Avenove a Sysuevove investície do charity majú za cieľ rehabilitáciu statusu súkromného vlastníctva v Rusku. Pochopiteľne, ide o ich vlastný záujem, avšak podobne ako pri Vardanianovi, nie je len osobný, ale je záujmom ich triedy ako celku.

Faktorom, ktorý výrazne napomáha ich (seba)legitimizácii, je ich sebaidentifikácia s inteligenciou. Tá sa odráža aj v ich filantropickej praxi. V rôznej miere sa Zonabend, Vardanian, Aven aj Sysuev prezentujú ako učitelia, ktorí svoje poslanie vidia vo vzdelávaní spoluobčanov k hodnotám občianskej spoločnosti. Dôveryhodnosť ich morálneho vodcovstva čerpá z historicky ukotveného statusu – prirodzeného práva –, ktorý si okrem iného nárokuje dôrazom na svoje intelektuálne zázemie.

Samozrejme, je tu aj faktor odporujúci týmto úsiliam o vydobytie si morálneho vodcovstva: radikálna ekonomická transformácia z deväťdesiatych rokov, ktorá mojím respondentom umožnila rýchlo zbohatnúť. Radikálnu podobu mohla nadobudnúť jedine preto, že v spoločnosti nebolo nijakej významnejšej sily, ktorá by nadchádzajúcim zmenám chcela či mohla zabrániť. Takýto vývoj udalostí privítali nielen ruskí liberálni reformátori, ale aj ich západní poradcovia. Mnohí z nich dnes upozorňujú na slabo rozvinutú ruskú občiansku spoločnosť.⁴¹ Je zaujímavé, že touto témou sa nezaoberal nikto z mojich respondentov. Naznačuje to, že ruská nová vyššia trieda ešte stále nenašla celkom presvedčivý naratív o pôvode svojich peňazí, ktoré dnes tak štedro odovzdáva charite.

Nič z toho ruských hyperbohatých nutne nediskvalifikuje z účasti na filantrokapitalizme, ak ho nechápeme ako ideológiu, ale ako praktický nástroj na ospravedlnenie majetkovej nerovnosti. Argumentácia, že súkromný a korporátny zisk je nevyhnutnou podmienkou filantropie, však má aj svoje nedostatky. Na jednej strane by bez svojho bohatstva Svetakov a Eliseeva nemohli realizovať projekty pre mentálne či inak znevýhodnené deti; na druhej strane by ich projekty neexistovali, ak by mali byť zdôvodnené výhradne logikou filantrokapitalizmu. Práca s ťažko znevýhodnenými

40 McGoey, Linsey: „Philanthrocapitalism and Its Critics“. In: *Poetics*, roč. 40, č. 2, 2012, s. 185–199; s. 194.

41 Domrin, Alexander N.: „Ten Years Later: Society, ‘Civil Society,’ and the Russian State“. In: *Russian Review*, roč. 62, č. 2, 2003, s. 193–211; Uhlin, Anders: *Post-Soviet Civil Society: Democratisation in Russia and the Baltic States*. London: Routledge, 2006, s. 163.

deťmi nie je v súlade s orientáciou na vplyv a výsledky, merateľnosťou, poznaním trhu, vysokou výkonnosťou, efektívnosťou nákladov či finančným ziskom.

Všetci moji respondenti sa narodili v Sovietskom zväze, väčšinou za Brežneva. Sovietska výchova a vzdelanie sa pod ich identitu významne podpísali. Zavrnutím svojej minulosti by do istej miery popreli vlastnú hodnotu. To vytvára isté napätie medzi tým, ako chápu svoju úlohu v systéme, a novou spoločenskou hierarchiou. Tento konflikt je zvlášť nápadný u Moskovicha, ktorý sa považuje za dieťa sovietskej spoločnosti, a Avdeeva, ktorý sa identifikuje s ideologickými konceptmi zo základov Sovietskeho zväzu. Hoci sa môže zdať, že moja analýza má s filantropikápiom ako takým len málo spoločné, v zjednodušenej a miernejšej podobe má globálne paralely: keď najbohatší ľudia planéty hovoria o svojom úsilí o zmenu sveta a spojení sa s obyčajnými ľuďmi, čoraz väčší využívajú slovník tradične spätý so sociálnou orientáciou, niekedy dokonca s radikálnou ľavicou.⁴²

Pochopiteľne, tieto snahy nemajú za cieľ akokoľvek narušiť status quo v distribúcii bohatstva. Nárast filantropických aktivít a najmä súčasná móda filantropikápiu reflektujú moc súkromných peňazí a ich extrémnej koncentrácie. Tieto okolnosti ďalej posilňujú ich vplyv, najmä vo vzťahu k štátu. Tým sa zároveň vysvetľuje, prečo je medzi filantropikápiami a štátom také nízke napätie, ak nie priamo otvorená spolupráca. Platí to aj pre Rusko. Iste, niektorým boháčom sa nepozdáva myšlienka, že by im štátne úrady mali pridelať projekty, avšak ak na hru pristúpia a dodržiavajú jej pravidlá, Rusko im ponúka bohaté príležitosti. V mnohých aspektoch tu zohráva kľúčovú úlohu práve spojenie sovietskej a filantropikápiu ideológie. Táto fúzia tiež do veľkej miery tiež vystihuje novú ruskú vyššiu triedu a filantropikápiu z jej radov.

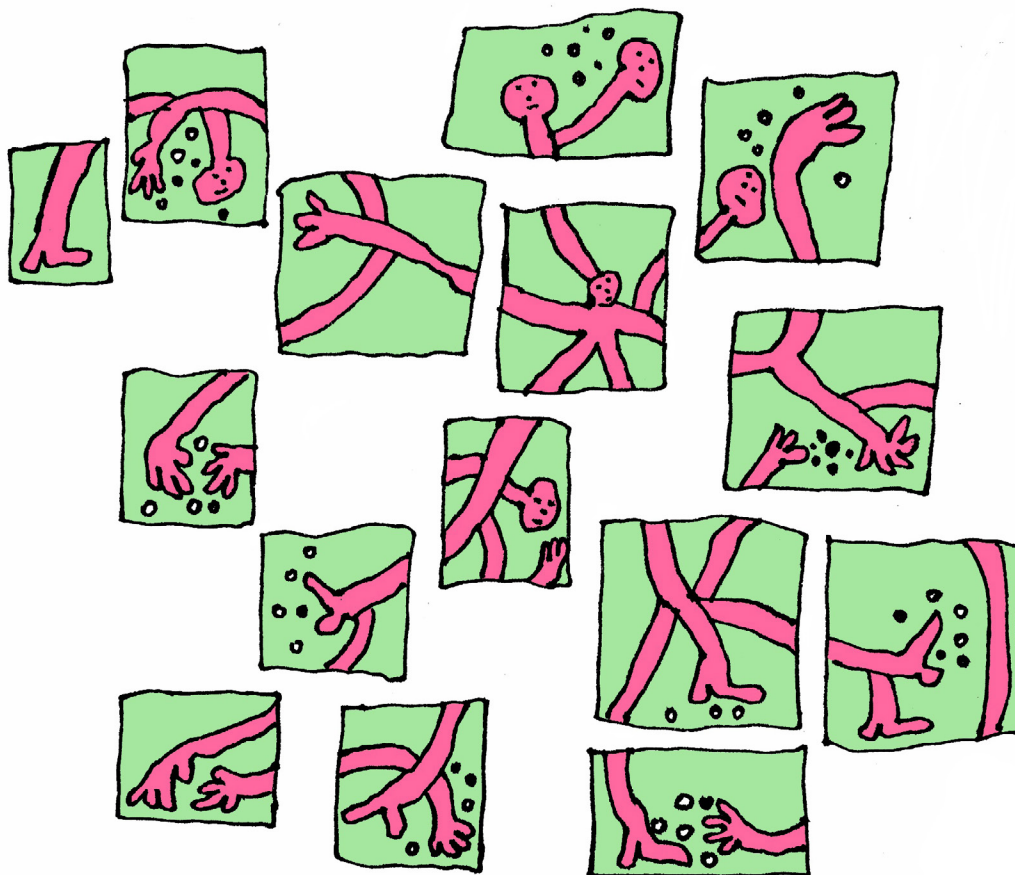
Esej sa prvýkrát objavila v časopise *Cultural Politics: Cultural Politics*, 15:1, © 2019 Duke University Press.

Preklad z angličtiny: Martin Makara

Elisabeth Schimpfössl je autorkou knihy *Rich Russians: From Oligarchs to Bourgeoisie* (Bohatí Rusi: Od oligarchov k buržoázii, 2018). Jej aktuálny výskum je zameraný na filantropiu elít v Rusku a Spojenom kráľovstve. Zaoberá sa tiež výskumom médií a žurnalistiky v Rusku a východnej Európe. Schimpfössl vyučuje sociálnu teóriu a sociológiu médií na Aston University v Birminghame, kde pôsobí ako akademička v odbore sociológie a politiky.

Ilustrácie: Dorota Brázdovičová

42 „The Forbes 400 Summit: Bill Gates, Warren Buffett, and the Greatest Roundtable of All Time“. In: *Forbes*, 8. október 2012, dostupné online: www.forbes.com/sites/randalllane/2012/09/18/the-forbes-400-summit-bill-gates-warren-buffett-and-the-greatest-roundtable-of-all-time/

Úvod

Za posledných približne päť rokov, ktoré v internetovej ére zodpovedajú *eónom*, sa pojem „sociálne médiá“ stal všadeprítomným. „Sociálne médiá“ nahradili konkurenčné a nejasné pojmy „nové médiá“, „digitálne médiá“, „sieťové médiá“, „osobné médiá“, „participatívne médiá“ a dokonca aj „taktické médiá“, čím v tejto sfére presadili svoju hegemoniu. Výsledkom nie je len generácia bez povedomia o komunikácii pred Facebookom a Twitterom, ale aj preformátovanie predchádzajúcich digitálnych experimentov na početné zlyhania či pokroky na ceste k sprostredkovanej socialite. Azda najpríznačnejším aspektom teoretickej dilemy o sociálnych médiách je rozpor v tom, že na jednej strane panuje zhoda na podstate sociálnych médií, no na druhej strane zaznieva aj významná pochybnosť, či čosi ako spoločnosť vôbec existuje.

Tri výroky o neexistencii spoločnosti

Už tridsať či štyridsať rokov počujeme, že spoločnosť neexistuje. Toto tvrdenie sa objavuje v prinajmenšom troch variáciách. S najslávnejším neoliberálnym výrokom, že spoločnosť neexistuje, prišla britská premiérka Margaret Thatcher. V rozhovore s Douglasom Keayom, ktorý vyšiel v roku 1987 vo *Women's Own* krátko po tom, ako tretíkrát zasadla na čelo vlády, Thatcher zdôraznila význam osobnej zodpovednosti

a ťažkej práce¹. Vôľa pracovať a zaraobiť si viac peňazí je podľa jej slov „veľkou motiváciou, hnacou silou života“. V rozpore so základnými princípmi sociálneho zabezpečenia konštatovala, že nie je úlohou vlády starať sa o smoliarov; nie je predsa chybou spoločnosti, že sa ocitli na ulici, v nemocnici či bez zamestnania. „Nič ako spoločnosť neexistuje,“ ale „sú tu jednotliví muži, ženy a rodiny.“ Neoliberalná variácia výroku o neexistencii spoločnosti teda kladie dôraz na jednotlivcov a rodiny. Hoci tento rámec uznáva legitimitu aj cirkvám, chápu sa skôr ako sféra individuálneho vierovyznania než ako spoločenská sila. Výrok, že nič ako spoločnosť neexistuje, má navyše kritický osten. Prispieva k ideologickému ospravedlneniu útoku na sociálny štát ako sociálne riešenie sociálnych problémov, ktoré kapitalistické trhy nevyhnutne sprevádzajú. Neoliberalizmus považuje myšlienku, že spoločnosť sa so spoločnými problémami dokáže kolektívne vysporiadať, za ilúziu. V skutočnosti hrá každý sám za seba. Ľudia sú v prvom rade jednotlivci.

Druhá variácia myšlienky, že spoločnosť neexistuje, je *sieťová*. Táto variácia sa v súčasnej sociálnej a mediálnej teórii objavuje vo viacerých podobách, spomedzi ktorých je najznámejšia teória siete-aktérov Bruna Latoura. „Dnes už nie je isté, či existujú také vzťahy, ktoré by boli dostatočne špecifické na to, aby ich bolo možné kvalifikovať ako ‚sociálne‘, a ktoré by bolo možné zoskupiť do špeciálnej domény, ktorá by fungovala ako ‚spoločnosť‘,“ píše.² Latour vychádza z pozície, že nič ako spoločnosť neexistuje. Argumentuje v prospech sociológie, ktorá skúma procesy vzájomného usúvzťažňovania vecí.³ Skupiny sa tvoria a rozpadajú; sú skôr zoskupeniami predtým rôznorodých prvkov než fixnými či konštantnými kolektivitami. Metodológia, ktorú Latour navrhuje pre kritickú sociológiu, sa tiež prezentuje ako riešenie: neexistenciu spoločnosti možno napraviť vhodnými technológiami. Ak zaistíme tvorbu kolektív alebo správne techniky a technológie, procedúry a procesy, prostredníctvom ktorých bude možné nadviazať spojenie, potom môžeme prepájať sociálne momenty a politickú agendu.⁴ Tieto momenty a agendu možno zaiste vždy narušiť, takejto eventualite sa však jednoducho nedá vyhnúť a jednoducho môže pôsobiť oslobodzujúco.

Tretiu variáciu výroku, že spoločnosť neexistuje, možno nazvať *radikálne demokratickou* či *postmarxistickou*. V *Hegemónii a socialistickej stratégii* (1985, česky 2014) Ernesto Laclau a Chantal Mouffe píšu:

„... musíme začít odmietnutím koncepcie ‚spoločnosti‘ jako zakládající totality svých dílčích procesů. Musíme tedy považovat otevřenost sociálna za konstitutivní základ nebo ‚negativní podstatu‘ existujícího, a různé ‚společenské řády‘ pokládat za nejisté a v konečném důsledku neúspěšné pokusy o ohočení pole diferencí. V souladu s tím nelze pochopit mnohotvárnost sociálna prostřednictvím systému zprostředkování, ani považovat ‚společenský řád‘ za základní princip. Neexistuje žádný suturovaný prostor, jenž by byl vlastní ‚společnosti‘, jelikož sociálno samo nemá žádnou podstatu.“⁵

Spoločnosť neexistuje. Konflikty, sily, moc, boje, konkurencia a útlak však áno. „Spoločenské poriadky“ sa usilujú potlačiť, vymazať a „znaturalizovať“ tieto procesy, aby pôsobili skôr ako ruptúry celku než ako kontingentné vzťahy medzi rôznymi a vzájomne antagonistickými prvkami.

Hlavným rozdielom medzi sieťovou a radikálne demokratickou verziou výroku o neexistencii spoločnosti je to, že sieťová verzia predpokladá existenciu objektov (vecí) a považuje ich tvorivú, kombinatorickú činnosť, ich agentnosť, za hlavnú spájajúcu silu. Radikálne demokratická verzia venuje menej pozornosti veciam a miesto toho zdôrazňuje paletu zjednocujúcich a rozdeľujúcich síl.

1 Prepis je dostupný na stránkach Nadácie Margaret Thatcher: <https://www.margareththatcher.org/document/106689>

2 Latour, Bruno, *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 2.

3 Latour, Bruno, „What if we talked politics a little?“ *Contemporary Political Theory*, volume 2, 2003, s. 143.

4 Marres, Noortje: „No issue, no public: Democratic deficits after the displacement of politics“, dizertácia napísaná na Fakulte humanitných vied Amsterdamskej univerzity, 2005, dostupné na: <http://dare.uva.nl/document/17061>

5 Cit. podľa Laclau, Ernesto a Mouffe, Chantal: *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. Praha: Karolinum, 2014.

Čo majú tieto tri verzie výroku, že spoločnosť neexistuje, spoločné? Po prvé, zrodili sa v rovnakom historickom období, v období konca sociálneho štátu a vzostupu neoliberalizmu. Po druhé, všetky odmietajú myšlienku organického spoločenského celku či ukotvanej totality; keďže spoločnosť neexistuje, konceptuálny popis jej základu či ukotvenia stráca na význame. Po tretie a v súvislosti s predchádzajúcim bodom, všetky tri verzie odmietajú predstavu prirodzených hierarchií, ktoré by dávali zmysel jedine v relatívne stabilnom prostredí. Po štvrté teda taktiež odmietajú myšlienku, že by niekde existoval či mohol existovať akýsi ústredný mýtus, téma, príbeh či autorita, ktoré by štruktúrovali spoločnosť. Miesto toho tu sú vzájomne sa produkujúce entity (individuálne osoby a predmety) a sily.

6 Foucault, Michel: *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–79*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

7 Boltanski, Luc – Chiapello, Eve: *The new spirit of capitalism*. London: Verso, 2005.

Ak spoločnosť neexistuje, ako by mali vyzeráť sociálne médiá?

Ak je na niektorom z týchto výkladov spoločnosti čosi pravdy a spoločnosť v príslušnom zmysle naozaj neexistuje, ako by teda mali vyzeráť sociálne médiá v rámcoch jednotlivých verzií výroku o neexistencii spoločnosti?

V neoliberalnej verzii myšlienku spoločnosti nahrádza výrok, že existujú jednotliví muži, ženy a rodiny. Títo ľudia sú zodpovední sami za seba. V konkurenčnom, kapitalistickom prostredí ich motivujú peniaze. Medzi ich starosti teda zrejme patrí práca, možno financie či bezpečnosť a pravdepodobne tiež partnerský život a rodina, ktorá by sa o nich mohla postarať, keď budú starí či chorí. Títo jednotlivci môžu mať tendenciu porovnávať sa, aby dokázali vyhodnotiť, kto je spomedzi nich najúspešnejší a najmocnejší. Takáto vedomosť by im mohla pomôcť nielen na trhu práce, ale aj pri výbere partnera.⁶ V tomto rámci tiež možno predpokladať, že ľudia sa s tlakmi konkurencie vysporadúvajú formovaním spojenectiev a budovaním sietí.⁷ Spájanie sa môže byť v záujme jednotlivých konkurentov, čiže pravdepodobne hľadajú spôsoby, ako to robiť ľahko a efektívne. Chcú vedieť, čo robia ostatní, aby s nimi dokázali držať tempo, prípadne, aby ich predbehli. Možno si tiež potrebujú vykompenzovať osamelosť práce na krátkodobý úväzok a popri práci z domu či pri sťahovaní sa z kancelárie do kancelárie vyhľadávajú spojenie s inými ľuďmi. Ich spoločenský život sa čoraz viac odohráva prostredníctvom obrazoviek, keďže orientácia na zarábanie peňazí a súťaženie ich odcudzuje od aktivít s výraznejším komunitným charakterom. V krátkosti: ak platí neoliberalný výrok o tom, že spoločnosť neexistuje, potom by sme mali očakávať sociálne médiá prispôbené individualizmu, konkurencii, spojenectvám, zábave a reprodukcii. K osobným záujmom – súkromiu, bezpečnosti, majetku – by v tomto rámci pristupovali podobne ako firmy a podnikatelia usilujúci sa ochrániť svoje konkurenčné výhody.

Ak platí výrok o neexistencii spoločnosti v podaní teórie siete-aktérov, potom by sociálne médiá mali byť zamerané na tvorbu a nápaditosť. Pokiaľ problém politiky spočíva vo vytváraní agendy a príležitostí na spájanie sa, potom by sme od sociálnych médií mali očakávať technologické inovácie, ktoré by napomáhali spolupráci. Mohlo by to byť viac aplikácií, ktoré by ľuďom umožňovali zdieľať – menej by záležalo na obsahu a viac na samotnej skutočnosti zdieľania. Celkovo by sme v tomto rámci mohli predpokladať entuziazmus týkajúci sa spájania sa, pričom by až tak nezáležalo na obsahu, význame či účele tohto spojenia.

Ak by pravdu mala radikálne demokratická verzia výroku, sociálne médiá by mali byť v podstate rovnaké ako pri verzii teórie siete-aktérov a mali by tvoriť živé mediálne prostredie. Hlavný rozdiel by spočíval v tom, že kým prvá verzia kladie dôraz na tvorbu,

tá druhá na opozičnosť. Mohli by sme si teda predstaviť médiá navrhnuté a používané tak, aby napomáhali tvorbe identít, koalícií a spojenectiev. Mediá by tiež mohli byť územím boja o tieto identity. Pravdepodobné by tu boli neutíchajúce turbulencie týkajúce sa obsahov, spôsobov používania, aplikácií, platforiem a protokolov – najmä za predpokladu, že akákoľvek sedimentácia či kohézia vytvára hegemoniu jednej skupiny či perspektívy, čím umenšuje potenciál zvyšných.⁸

Vo všeobecnosti by nás teda tieto tri výklady neexistencie spoločnosti navádzali očakávať mediálne prostredie veľmi podobné tomu, aké aj skutočne máme. Iste, mohlo by nás prekvapovať, že čosi ako klasický protokol TCP/IP vôbec dokázalo vzniknúť. Prevažne však naše internety, rôzne zariadenia, spôsoby ich používania a aplikácie zodpovedajú tomu, čo by sme za predpokladu neexistencie spoločnosti mohli očakávať. Ak spoločnosť neexistuje, sociálne médiá by s touto skutočnosťou akosi mali korešpondovať: mali by byť individualistické a fluidné, súťaživé, kontroverzné a turbulentné. Bolo by namieste predpokladať emergentné vnútro- aj mimoskupinové hierarchie a množstvo príležitostí pre individualizáciu a zveličujúcu seba prezentáciu. Aby bolo jasné, netvrdím, že existujúce médiá *reflektujú* skutočnosť, že spoločnosť neexistuje. Nejde o jednoduchý „reflektívny“ argument. Moja argumentácia (zatiaľ) spočíva skôr vo vzájomnej konštitúcii: takéto médiá by sme si ako samostatní, nerovní a súťaživí jednotlivci vytvorili a používali ich.

Taktika a kritika

Medzi výrokmi o tom, že spoločnosť neexistuje, a sociálnymi médiami, ktoré máme k dispozícii, teda existuje príbuznosť. Zároveň je tu však aj rozpor medzi existujúcimi médiami a argumentmi prítomnými v kritickej teórii médií a taktickom mediálnom aktivizme. V týchto kruhoch počúvame, že problém spočíva v centralizácii a že potrebujeme individuálnu kontrolu a autonómiu, viac súkromia, lepšie zabezpečenie, viac možností a širší výber.⁹ Tieto argumenty sú formulované jazykom kritiky, dokonca radikálnej kritiky, avšak v skutočnosti replikujú dominantnú ideológiu individualizmu. Ich predpoklad je asi taký, že rovnostárska emancipácia je priamo podmienená autonómiou od centralizovaných komunikačných a mocenských štruktúr. Zdá sa, že centralizácia je kľúčovou (ak nie *jedinou*) prekážkou k spravodlivejšiemu a responzívnejšiemu politickému usporiadaniu.

Povedané priamejšie, dookola počúvame o rovnakých problémoch, ktoré najprv zamestnávali Johna Perryho Barlowa a kyberlibertariánov informačnej hranice a neskôr kalifornských technoutopistov, z ktorých *Wired* urobil majstrov takzvanej novej ekonomiky. Alternatívy a ich pozitívne/negatívne valencie ostávajú rovnaké: to, čo je decentralizované, distribuované, zdola nahor, kontingentné a individuálne, je vždy lepšie než to, čo je centralizované, koncentrované, zhora nadol, plánované a kolektívne.¹⁰ Ako vo svojej knihe venovanej Stewartovi Brandovi a kyberkultúre presvedčivo ukazuje Fred Turner, ide o ideologickú maticu, ktorá nadobudla vplyv za studenej vojny a „uchytila sa“ v šesťdesiatych rokoch.¹¹

Prečo aktivisti a kritickí teoretici médií reprodujú kritiku centralizácie v decentralizovanom mediálnom prostredí? Prečo naďalej adorujú a presadzujú individuálnu vôľbu a sebaorganizáciu, keď práve neoliberalizmus prináša privatizáciu a kapitalizmus konkurenciu jednotlivcov namiesto spolupráce?

8 Jordan, Tim: „Online direct action: Hacktivism and radical democracy“. In: Dahlberg, Lincoln – Siapera, Eugenia (eds.): *Radical democracy and the Internet: Interrogating theory and practice*. New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 73–88.

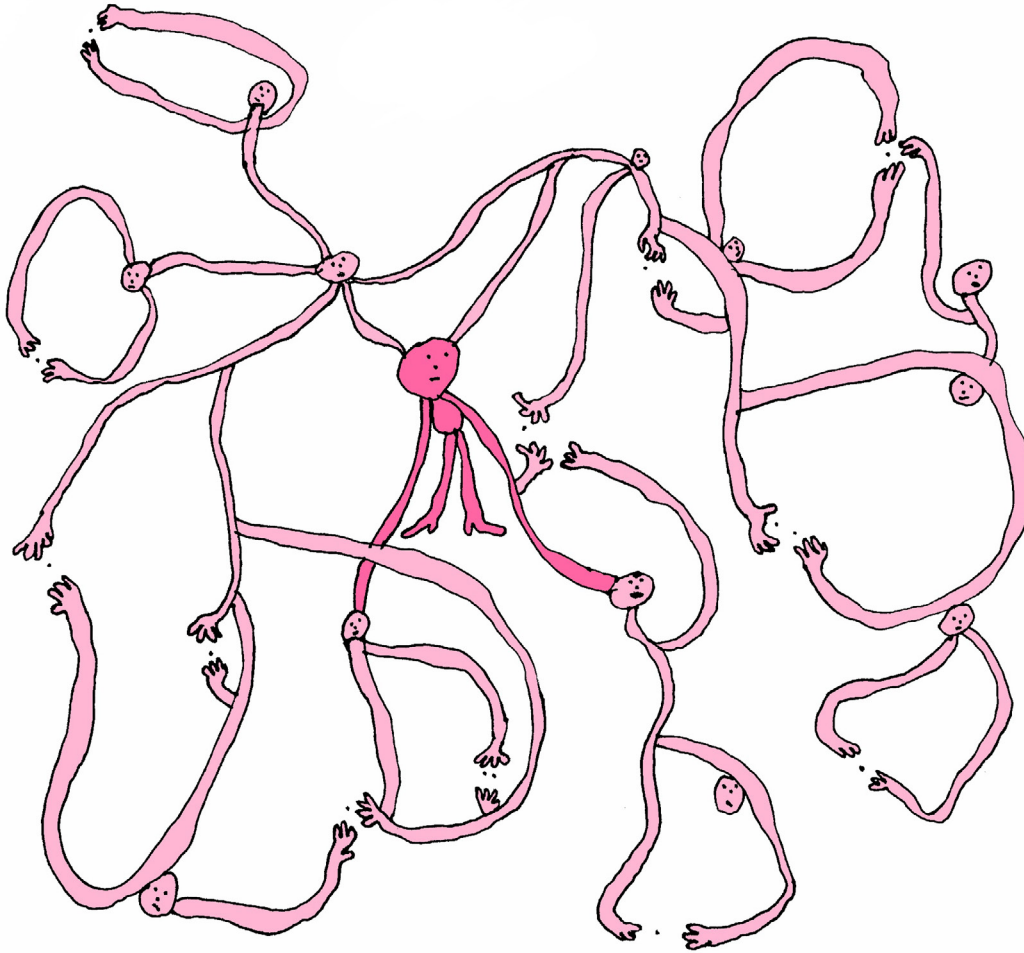
9 Pozri napríklad program *Unlike Us #3*, najmä projektovú sekciu s prehľadom alternatív v sociálnych médiách: <http://networkcultures.org/wpmu/unlikeus/past-events/2-amsterdam/program/>

10 Dean, Jodi: *Blog theory: Feedback and capture in the circuits of drive*. Cambridge: Polity, 2010.

11 Turner, Fred: *From counterculture to cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the rise of digital utopianism*. Chicago: University of Chicago Press, 2006.

Psychoanalýza ponúka niekoľko možných odpovedí.¹² Neústupčivé opakovanie nemennej kritiky by mohlo byť psychotickou reakciou na absenciu autority, zablokovanie funkcie otca. Možno však ide o paranoidnú reakciu, ktorá subjektu umožňuje vyhnúť sa nutnosti pomenovať to, čo chýba, a čeliť vlastnej slobode. Alebo je snád odpoveďou jednoducho nedôvera, príznak všeobecnejšej kultúrnej krízy legitimacy, ktorej čelia politické a ekonomické inštitúcie. (Ide o krízu, ktorá neoliberalizmu pomáha, a preto ju prehľbuje.)

12 Dean, Jodi: *Democracy and other neoliberal fantasies: Communicative capitalism and left politics*. Durham, N.C.: Duke University Press, 2009.

Na týchto potenciálnych psychoanalytických odpovediach (a to aj pre tých, ktorí ich považujú za presvedčivé) je nepríjemné to, že nedôvera vyjadrená zo strany aktivistov a kritických teoretikov médií je nedôverou k sieťam, nedôverou k samotným decentralizovaným a individualistickým procesom a vzorcom, ktoré skoršia generácia oslavovala ako protiváhu k centralizovanej moci. Existujúce siete nie sú dosť bezpečné, dosť súkromné, dosť flexibilné. Naše informácie a identity nie sú v bezpečí, sú vystavené riziku. Sme príliš zraniteľní. Nedôvera k sieťam tak smeruje k predpokladu možnosti úplne slobodnej a úplne priateľskej siete, kde človek môže povedať čo chce a komu chce – a to bez akýchkoľvek dôsledkov. Inými slovami, smeruje k fantastickej, nemožnej sieti, ktorá je súčasne bezpečná aj politicky radikálna.

Od koncentrácie k rozptylu a späť

Než sa dostanem k nedôvere k sieťam, rada by som zrekapitulovala svoje doterajšie argumenty. Po prvé tvrdím, že existuje významná kritika myšlienky „sociálna“. Táto kritika poukazuje na to, že nič ako „spoločnosť“ neexistuje, existujú

len osoby a veci, medzery a prúdy, kontingencie a procesy. Po druhé tvrdím, že existujúce sociálne médiá sa nápadne podobajú tým, ktoré by sme pri absentujúcom sociálne očakávali. Sú premenlivé a otvorené, mnohvrstevnaté, zaľudnené subjektmi a objektmi, ktoré sa rôznymi spôsobmi spájajú a vzájomne si konkurujú. Po tretie tvrdím, že ak platia moje dve predchádzajúce tvrdenia, potom tu máme problém s prístupmi k sociálnym médiám, ktoré vychádzajú z kritiky centralizácie a ochrany súkromia, autonómie, individuálnej voľby a bezpečnosti. Problémom radikálneho aktivizmu dnes nie je centralizácia, nemožnosť individuálnej voľby a dokonca ani strata súkromia.

Je to skôr naopak: problém je v rozptyle; problémom je decentralizácia. Pomyslime na súčasné systémy distribuovanej práce. Napríklad začiatkom roka 2012 noviny priniesli informáciu, že v rámci programu zvaného „Liquid“ IBM plánuje prepustiť tisíce svojich nemeckých zamestnancov.¹³ Tento zámer počítal s organizáciou distribuovaného „talentového úložiska“ na internetovej platforme podobnej Facebooku. Firma by si na úložisku uschovávala informácie o kompetenciách zamestnancov a ponúkla by im prácu vtedy, keď by ich potrebovala. Zamestnanci by súťažili o vyššie hodnotenia a firmy by si ich najímali na úlohovej báze, vďaka čomu by obišli nepohodlné zákonníky práce, náklady na odvody a nutnosť prevádzkovať fyzické pracovisko. Medzinárodné osobné pracovné zmluvy by podvrátili národné zákonníky práce. Ako poukazuje Andrew Ross, internet mobilizuje rozptýlenú prácu veľkého množstva jednotlivcov.¹⁴ Nerobí to však metódou práce na diaľku či ďalším predlžovaním globálnych dodávateľských reťazcov. Miesto toho prepája ľudí, ktorí pracujú zadarmo (teda tých, ktorí svoje vlastné internetové aktivity nechápu ako čosi, čo by mali mať zaplatené), a ľudí na voľnej nohe, ktorí si živobytie skladajú z množstva mikroúloh v rôznych prostrediach. Ross píše, že „podobne ako pri modeli offshore outsourcingu, rozptyl tejto práce je vysoko organizovaný, avšak nezávislý od fyzického presunu za trhom s lacnou pracovnou silou“.¹⁵ Úlohy sú distribuované, zamestnanci rozptýlení. Organizácia vzdoru, spájanie sa v spoločnom boji či budovanie solidarity nutnej na udržanie odporu sa tak stávajú neobyčajne náročnými výzvami.

Útoky na „centralizáciu“ a „hierarchiu“ teda problém stavajú ideologicky; prevracajú ho naruby. Pretože si toto prevrátenie – či prepojenosť medzi rozptylom a koncentráciou – neuvedomujú, ponúkané „riešenia“ problém len zhoršujú. Zväčšujú rozptyl a ohlušujú, dôsledkom čoho je pre ľudí ťažšie zistiť a poznať, čo vlastne chcú a čomu majú veriť. Práve na tento aspekt poukazuje práca Alberta-Laszla Barabásiho.¹⁶

Komplexné siete charakterizuje slobodná voľba, rast a preferenčné pripojenie. Príklady zahŕňajú akademické citačné siete, filmové kasové trháky a popularitu blogov či webstránok.¹⁷ Barabási vysvetľuje, že komplexné siete vytvárajú prepojenia v súlade s mocninovým zákonom. Objekt na prvom mieste má dvojnásobok prepojení v porovnaní s objektom na druhom mieste, ktorý ich zasa má viac než ten na treťom mieste a tak ďalej. Na konci radu sú rozdiely veľmi malé, avšak rozdiel medzi začiatkom a koncom je obrovský. Každý rok sa napíše množstvo románov. Časť z nich sa podarí vydať. Ešte menej sa predá a len hŕstka sa stane bestsellermi. Táto myšlienka má niekoľko verzií: populárne pravidlo 80/20; princíp „víťaz berie všetko“, resp. „víťaz berie väčšinu“ typický pre novú ekonomiku; či takzvaný „dlhý chvost“.¹⁸

V uvedených príkladoch sa „číslo jeden“ (objekt exponenciálne populárnejší než množstvo iných) zjavuje ako sprievodný jav rozširovania poľa či siete (centrá sú imanentnou súčasťou komplexných sietí). V kontexte široko distribuovaného trhu práce

13 Von Dettmer, Markus - Dohmen, Frank: „Frei scwebend in der Wolke“. In: *Der Spiegel* (6. február 2012), dostupné na: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/index-2021.html>

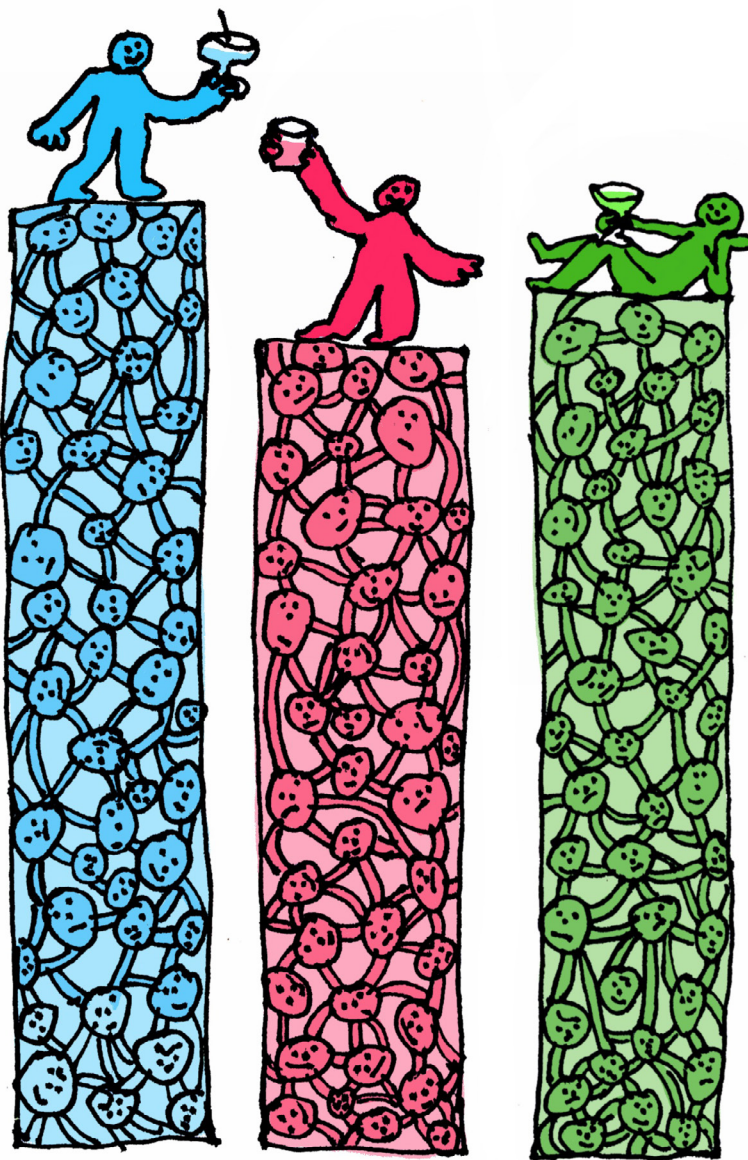
15 Ross, Andrew: „In search of the lost paycheck“. In: Trebor Scholz (ed.): *Digital labor: The Internet as playground and factory*. New York: Routledge, 2013, s. 13–32.

15 Tamtiež, s. 20.

16 Barabási, Albert-László: *Linked: How everything is connected to everything else and what it means for business, science, and everyday life*. New York: Plume, 2003.

17 Shirky, Clay: „Powerlaws, Weblogs, and inequality“. In: Dean, Jodi – Lovink, Geert – Anderson, Jon (eds.): *Reformatting politics: information technology and global civil society*. New York: Routledge, 2006, s. 35–42.

18 Anderson, Chris: „The long tail“. In: *Wired*, roč. 12, č. 10, 2004, dostupné na: <http://www.wired.com/wired/archive/12.10/tail.html>

expanzia potláča príležitosti zarobiť si a pracovať za mzdu (ako to pozorujeme pri kolapse printovej žurnalistiky a univerzitných vydavateľstiev). Mali by sme tu rozpoznať hlavnú podmienku práce v neoliberalnom kapitalizme. Mzda je pre čoraz viac z nás skôr ocenením, ktoré možno vyhrať či stratiť, než nárokom vyplývajúcim zo zmluvy. Či už je reč o akadémii, umení, písaní, architektúre, zábave, dizajne, alebo o čoraz väčšom množstve ďalších oblastí, ľudia z týchto sfér považujú za šťastie, ak sa im podarí dostať k práci, zákazke či mzde. Čoraz viac projektov a zadaní sa realizuje vo forme súťaže, čiže ľudia pracujú zadarmo s jedinou nádejou, ako dostať zaplatené: vyhrať. Pracujú, ale v zárobok len dúfajú. Dôsledkom posunu od mzdy k výhre je mobilizácia plurality za účelom vzniku singularity. Bez práce mnohých by nebolo „číslo jeden“ (ktoré je nevyhnutne kontingentné): čím väčšia je sieť, tým väčšie je centrum – a tým väčšia je odmena pre prvého na vrchole.

Americká vláda prezidenta Baraka Obamu vyhlásila motivačné ceny za kľúčovú súčasť svojej „Stratégie pre americké inovácie“. Biely dom v nej vytýčil svoju víziu pre konkurencieschopnejšiu Ameriku a oznámil, že vláda „by mala využiť expertízu a prehľad ľudí vo Washingtone aj mimo neho,“ aby „za pomoci vysoko rizikových a vysoko ziskových nástrojov, ako sú ceny a výzvy, riešila zložité problémy“.19 Výsledkom je decentralizovaná expertíza a redistribuovaný zisk. Súťaže zvýhodňujú tých, ktorí majú zdroje umožňujúce riskovať, pretože náklady na prácu

sú rozdistribuované medzi súťažiacich (čím sa ďalej presadzuje základný neoliberalný mechanizmus socializácie rizík a privatizácie zisku). Ľudia platia za to, aby mohli robiť prácu, za ktorú nedostanú zaplatené.

20 Facebook, dostupné na: <https://about.facebook.com/Culture>

Zmnožovanie a rozptyl sú od mocenských centier neoddeliteľné. Centrá podobné Facebooku vznikli vďaka rozptylu. Decentralizácia a rozptyl mali eliminovať hierarchie, no tiež ich tvoria. Bez prvého/„číslo jeden“ by nebolo chvosta.

Keďže centrá vzišli z rozptylu, bolo by na prospech vecí, ak by sme pouvažovali o výhodách centralizácie. Konglomerácia má vlastné prednosti; ľudia sú radi súčasťou čohosi väčšieho. Na sociálnych médiách je najpríjemnejšia konektivita. Ide o reakciu na rozpojenia prekérnej práce, rozpad spojení spôsobený neoliberalizmom. Všetky tri verzie výroku, že spoločnosť neexistuje, to akceptujú. Neoliberalná verzia uznáva, že ľudia by sa mohli chcieť spájať ako z kariérnych, tak aj eskapistických dôvodov; verzia teórie siete-aktérov hľadá spôsoby, ako budovať spojenia; napokon radikálne demokratická verzia cieľi ku kolektívnym bojom. Afektívny rozmer centier potom poukazuje na zmysel, v akom je centralizácia žiadúca: ľudia chcú byť tam, kde sú ich priatelia a kde sa niečo deje.

Sociálne médiá manifestačne zdôrazňujú, že produkcia je vždy produkciou pre iných. Či už ide o afekt, alebo informáciu (chápajúc „informáciu“ ako vytýčenie vzťahu, či už medzi signálom a zvukom, odosielateľom a príjemcom, alebo príspevkom a obsahom), produkcia v sociálnych médiách je reflexívna, vždy je produkciou vzťahov. Spolupráca rôznych jednotlivcov je vo svojej podstate tým, čím sa javí: produktívnou silou vychádzajúcou z našich spojených a znásobených úsilí. Sociálna podstata sa jasne a hlboko manifestuje skôr na Twitteri, Facebooku či YouTube, skrátka v masovo populárnych sociálnych médiách, než v akejsi stuhnutej komoditnej podobe, ktorá mení vzťahy medzi ľuďmi na vzťahy medzi vecami.

Sociálna podstata

Základným problémom sociálnych médií, ku ktorému sme sa dostali cez údajnú neexistenciu spoločnosti, nie je centralizácia. Tá je skôr druhou stranou tendencie k prudkému rozširovaniu sa, ako aj akýmsi riešením rozptylu, ktorý je jeho dôsledkom. Prečo to kritikom médií uniká? Ako som už naznačila, mohlo by ísť o ideologickú ilúziu, reprodukciu mantier nového ekonomického neoliberalizmu pod rúškom kritického poznania. Ak by som svoju argumentáciu skončila tu, ostala by jednostranná. Je potrebné pokračovať, pretože kritický impulz proti centralizácii je správny, ibaže sa formuluje ideologicky a ako problém *per se* chápe centralizáciu, nie vlastníctvo a majetok. Povedané priamejšie, problémom nie je to, že Facebook má vyše miliardy aktívnych používateľov. Problémom je to, že firma, ktorú spolutvoríme, nám nepatrí.

Produkcia sociálnej podstaty, ktorú vidíme na Facebooku a Twitteri, nie je úplne svojbytná – vlastní ju ktosi iný. Sú tu milióny používateľov, ale len jeden miliardár. To má ďaleko od používateľského vlastníctva. Ešte raz: vyše miliardy používateľov, jeden miliardár (jasný mocninový zákon). Facebook je v tomto smere explicitný, keď na svojej webstránke píše: „Pri vývoji produktov sa zameriavame na nepretržité inovácie. Naše produkty sú navrhnuté sociálne – znamená to, že ľudí a ich sociálne interakcie kladieme do centra skúsenosti s našimi produktmi.“²⁰

Pretože vlastnícke pomery umožňujú jednotlivcej osobe (či korporácii, keďže aj tá je v Spojených štátoch považovaná za právnickú osobu) vlastniť spoločný produkt, produkcia sociálnych vzťahov neumožňuje príslušným producentom domáhať sa živobytia za svoju prácu. Z priateľov sa nenajete. Práve však prebieha súdny spor o to, či sa možno najesť zo svojich sledovateľov – istá firma zažalovala svojho bývalého zamestnanca za to, že keď odišiel z práce, svojich sledovateľov si vzal so sebou. Firma si nárokuje kompenzáciu straty príjmov z reklamy a hodnoty sledovateľov vo výške 2,5 dolára za jedného sledovateľa.²¹ Smerujem k tomu, že produkcia sociálnych vzťahov je produkciou pre niekoho iného – pre kapitalistu. Od svojich socializačných prostriedkov sme teda odcudzení aj navzdory tomu, že nimi sme plne pohltení. Kým sú naše kliknutia, odbery a zdieľania sledované, obchodované a navracané do kapitalistickej praxe, platí, že čím sme pohltenejší, tým sme odcudzenejší (preto o odcudzení nepíšem ako o subjektívnej skúsenosti, ale ako o objektívnom procese).

V prostredí masových sociálnych médií dochádza k rozpojeniu sociálnych vzťahov a vzťahov, prostredníctvom ktorých sebe či iným zaobstarávame jedlo a strechu nad hlavou – a to je ozajstný rozpor. Aktívna produkcia sociálnych vzťahov nie je aktívnou produkciou živobytia; ba čo viac, pre čoraz viac ľudí aktívna produkcia živobytia nie je aktívnou produkciou sociálnych vzťahov. Povedané inak, väčšina ľudí za svoju produktívnu účasť na chode sociálnych médií nedostáva zaplatené. Na živobytie si títo ľudia zarábajú inak. Väčšina aktívnej produkcie sociálnych vzťahov zároveň neprebíha prostredníctvom produkcie živobytia. To znamená, že platená práca v sociálnych médiách produkuje niečo iné alebo slúži inému účelu ako produkcii sociálnych vzťahov. Zavádzajúce argumenty podobné tým, aký demonštroval Chris Anderson vyhlásením, že v zosieťovanej ekonomike je všetko „zadarmo“,²² zastierajú skutočnosť straty príjmu nevyhnutného na prežitie. Ak by všetko bolo zadarmo, potom by predsa nikto nepotreboval živobytie na zaistenie jedla a bývania. Sociálne médiá sa spoliehajú na silnú, dokonca konštitutívnu deľbu práce na komunikačnú a tú, ktorá produkuje živobytie. Dôraz kladený na toto rozdelenie len dokazuje, že platená práca a vlastníctvo sú pre komunikačnú produkciu príťažou, a teda nástrojmi odcudzenia.

Problém sociálnych médií je problémom kapitalizmu – ide o súkromný majetok a vlastníctvo. Komunikácia je v komunikačnom kapitalizme hlavným výrobným prostriedkom, avšak nie v našom vlastníctve. Naše základné komunikačné úkony, naše afekty a pocity, nádeje a myšlienky patria v rozsahu, v akom ich vyjadrujeme elektronicky, komusi inému – nie nám. Dokonca aj vtedy, keď tohto iného a jeho systém kritizujeme, zároveň doň prispievame a posilňujeme ho.²³ Iba tí, ktorí opomínajú tento fundamentálny aspekt komunikačného kapitalizmu, sa dokážu stať majstrami „novej politiky“ či hovoriť o facebookovej či twitterovej revolúcii. Mylne sa domnievajú, že to, čo ešte len má prísť, už dorazilo. Politiku, na ktorej záleží, nenájde v obsahu cirkulujúcim po sieťach. Nájde ju však v podobe masového individuálneho používania osobných médií, ktoré generuje nové a veľké konglomerácie a spojenia ľudí. Túto podobu možno v novej politike využiť, ale až keď si ju prisvojíme a uvoľníme z jej ukotvenia v kapitalizme.

Marx v *Nemeckej ideológii* napísal: „V predstave sú preto indivíduá za panstva buržoázie slobodnejšie než predtým, lebo ich životné podmienky sú pre ne náhodné; v skutočnosti sú, prirodzene, neslobodnejšie, pretože sú viac podriadené vecnej moci.“²⁴ Kritici a aktivisti, ktorí problém sociálnych médií chápu v pojmoch centralizácie a masovosti, prípadne sú presvedčení, že v sieťach potrebujeme viac rozptylu, rôznorodosti a súkromia, podľa všetkého chcú viac náhodnosti a menej nevyhnutnosti. V skutočnosti tým emancipácia ide o krok vzad, nie vpred. Vzdáva sa totiž moci,

21 Sullivan, Bob: „When you and employer split, who gets your friends and followers?“. In: *NBC News*, 2012, dostupné na: <https://www.nbcnews.com/business/consumer/when-you-employer-split-who-gets-your-friends-followers-flna1c6425113>

22 Anderson, Chris: „Free! Why \$0.00 is the future of business“. In: *Wired*, roč. 16, č. 3, 2008, dostupné na: http://www.wired.com/techbiz/it/magazine/16-03/ff_free?currentPage=all

23 Dean (pozn. 10.) a Dean (pozn. 12.).

24 Cit. podľa Marx, Karol a Engels, Fridrich: *Nemecká ideológia*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1961.

ktorá prichádza s kolektivitou a manifestuje sa prostredníctvom sociálnych médií. Masové sociálne médiá, ako je Facebook či Twitter, robia fakt kolektívnej produkcie, sociálnej moci, natoľko prítomným a nespochybniteľným, že sa zdá byť úplne bizarné a kontradiktórne, aby ich ktokoľvek oprávnené súkromne vlastnil – alebo aby súkromne vlastnil akékoľvek iné významnejšie výrobné prostriedky. Sú spoločným statkom, ale nie sú spoločným statkom; sú verejné, ale nie sú verejné; sú súkromné, ale nie sú súkromné. Zameriavať sa na osobné právo na súkromie a bezpečnostné problémy znamená upozadovať tieto rozporné skutočnosti, odsúvať ich bokom a postupovať tak, akoby v kapitalizme nebolo protirečení.

Záverom sa vrátim k sociálnu. Tri verzie výrokov o tom, že nič ako spoločnosť neexistuje, opomínajú spôsob, akým spoločnosť existuje. Existuje totiž antagonisticky prostredníctvom triedneho konfliktu. Spoločnosť nie je celkom či jednotou, Spoločnosť nie je celkom či jednotou, uskutočňuje sa však prostredníctvom kolektivity a spoločnej produkcie.

Esej sa prvýkrát objavila v časopise *First Monday*: Jodi Dean (2013). *Society doesn't exist*. *First Monday*, 18 (3). Dostupné online: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/4616>.

Preklad z angličtiny: Martin Makara

Jodi Dean prednáša politickú a mediálnu teóriu v Geneve (New York). Napísala či zostavila 11 kníh, medzi nimi *The Communist Horizon* (New York: Verso, 2012) a *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics* (Durham, N. C.: Duke University Press, 2009).

Ilustrácie: Dorota Brázdovičová